

ARAPÇA'DA KELİME YAPISI AÇISINDAN TARTIŞILAN CÂMİD FİİLLER VE CÂMİDLİK SEBEPLERİ

Yusuf DOĞAN*

Özet

Arapça'da Kelime Yapısı Açısından Tartışılan Câmîd Fiiller ve Câmîdlik Sebepleri

Arapça'da fiiller, bir takım tasniflere tabi tutulmaktadır. Bu tasniflerden birisi de, *câmîdlik* ve *mutasarrıf*lıktır. Fiillerden tasrihi yapılanlara *mutasarrıf*; yapılmayanlara da *câmîd* denmektedir. Bu fiiller, yapılan açısından tartışmalara sebep olmaktadır. Bu tartışmaların camidliğe de sebep olabildiği görülmektedir. Bir fiil bir sebepten dolayı câmîd olabildiği gibi, birden fazla sebepten dolayı da câmîd kabul edilebilmektedir. Diğer camidlik sebepleri arasında, fiil ölümü, hadese ve zaman delalet etmeme, mübalağa manası, harfe benzerlik vb. sayabiliriz. Bu konunun ne derece önemli olduğunu, câmîd fiillerin Kur'an, hadis ve Arap şiirlerinde kullanılması ortaya koymaktadır.

Anahtar kelimeler: Arapça, Kelime, Câmîd Fiil, Mutasarrıf Fiil, Kur'an,

Abstract

The defective verbs (الأفعال الجامدة) that have been discussed in Arabic in terms of structure and the reasons for their defectiveness

The verbs in Arabic have been classified. One of them is defectiveness verb (الجماد) and conjugation verb (المصرف). These verbs have been discussed in terms of structure. The discussions may have been caused to defectiveness. Not only one verb is a defectiveness because of one reason, but also more than one reason. Another reasons of defectiveness is dead of verb, unshowing to t time and occurrence, meaning of exaggeration, likening of particle etc. To be used these verbs in Qur'an, hadith and Arabic poetry has demonstrated importance of this subject.

Key words: Arabic, Word, Defective Verb, Conjugation Verb, Qur'an

Giriş

Dil, tarih boyunca iletişimin en önemli araçlarından birisi olmuştur. İnsanlar onunla duygularını, düşüncelerini, üstlendikleri görevlerini, gerçekleştirdikleri atılımlarını ifade etmişlerdir. Onlar bütün bunları gerçekleştirmek için kelime ve gruplarına başvurmuşlardır. Kelime ve gruplarıyla cümleler oluşturmuşlardır. Bunlar da isim, fiil ve harflerden meydana gelmiştir. Her bir öge cümlede ayrı ayrı işlev görmüştür.

Cümle öğelerinden birisi olan fiil, insanların eylemlerine tercüman olmuştur. Hayatın hareketliliği¹ oranında fiillerin sayısı ve çeşitliliği de artmış; geç-

* Dr. Öğretim Görevlisi, Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi.

1 Muhammed Keşşâs, fizikçilerin evreni canlı ve cansız varlıklar olmak üzere ikiye ayırdıklarını söyler. Canlı varlıklar büyür ve çoğalır; cansız varlıklar sâkin ve donuktur. Bu tasnife göre,

miş, şimdiki, geniş ve gelecek olmak üzere düzenli zaman formları ile gelişmiş ve yaygın bir kullanım alanı kazanmıştır. Bu fiiller Arapça'da *mutasarrıf* olarak adlandırılmıştır. Ancak bunların bir kısmı da önemini kaybederek fazla kullanılmamış, yok olmaya mahkûm olmuşlardır. Zaman içerisinde gerçekleşen bu değişimler sonucunda, bazı fiillerin sadece bir veya iki formu kalarak câmid olmuş yani donuk kalmıştır.

Arapça'da fiiller fazlaca bulunmakta ve genel olarak *mutasarrıflardan* oluşmaktadır. Sarf ve nahiv ilimlerinde bu tür fiillerin özellikleri ve işlevleri ayrıntılı olarak incelenmektedir. Sınırlı sayıdaki câmid fiillere ise, yeterli derecede ilgi gösterilmemektedir. Dolayısıyla bu fiiller hakkında yeterli sayıda araştırma da yapılmamıştır.

Yaptığımız araştırmalar neticesinde, Türkçe olarak ne bir makale ne de müstakil bir çalışma yapıldığını fark ettik. Ancak Türkçe yazılan Arapça sarf ve nahiv kitaplarında kısa bir bölüm olarak yer aldığını gördük. Câmid fiillerle ilgili bilgilerin Arapça kaynaklarda çok dağınık olduğunu da belirledik. Bunların içerisinde en kapsamlı bilgilerin es-Suyûfî'nin (ö.911/1505) *Hem 'u'l-hevâmi'* adlı eserinde olduğunu tespit ettik. Ahmed Suleymân Yâkût, es-Suyûfî'nin verdiği bilgilerin İbn Mâlik'in (ö.672/1273) *et-Teshîl'*inden aktardığını söyler. Bunların dışında Arap dünyasında taaccüb fiillerini ele alan çalışmalar olduğunu da belirledik. Bu fiillerle ilgili en kapsamlı çalışmayı *el-Ef'âlu ğayru'l-mutaşarrıfe ve şibhu'l-mutaşarrıfe*² adlı eserin sahibi Ahmed Suleymân Yâkût'un yaptığını gördük. Nitekim Yâkût da bu sahada ilk eser derleyeninin kendisinin olabileceğini ifade eder.³ Eserde câmid fiil isimlendirmesi, câmid fiiller ve çeşitleri; zaman zaman bu fiillerin Sâmi dillerindeki asılları da verilerek işlenir. Yâkût'un söz konusu kitabı, makaleyi hazırlarken başvurduğumuz temel kaynaklardan birisini teşkil eder.

filler de *mutasarrıf* (birçok örneği vardır) ve "نعم ، بئس ، عسى ، ليس" , taaccüb fiilleri gibi câmid (sâkin, durağan ölü) olmak üzere ikiye ayrılırlar. Keşşâş isimler için de benzer değerlendirmeler yapar. Bk. Muhammed Keşşâş, *el-Fîzyâ' ve aḥkâmü'l-luġa el-'Arabîyye*, <http://www.arabization.org.ma/downloads/majalla/47/docs/245.doc>, 02/06/2007.

- 2 Ahmed Suleymân Yâkût, *el-Ef'âlu ğayru'l-mutaşarrıfe ve şibhu'l-mutaşarrıfe*, Dâru'l-ma'rifeti'l-câmi'iyye, İskenderiye, 1989.
- 3 Yâkût, *age*, s. 198. A. Suleymân Yâkût'un bu eserinden başka câmid fiillerle ilgili şu iki çalışmanın da varlığından haberdar olduk, ancak ulaşamadık: Huseyin Bedri en-Nadî, *el-Ef'âlu'l-câmiide dirâse ve taḥbîk 'alâ Kitabillâhi 'azze ve celle*, Dâru'l-ıbbâ'ati'l-Muhammediyye, Kahire 1984; Esmâ' Ebû Bekir Muhammed, *Mu'cemu'l-ef'âli'l-câmiide*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1995.

Câmîd fiillerin fiillîği, isimliği, isim fiillîği hatta harfliği dahi tartışma konusu yapılmıştır. Biz yaptığımız araştırmalar sonucunda bu tartışmaların temel kaynağının câmîdlik sebebi üzerine yoğunlaştığını gördük. Bu sebeplerin birden fazla olması, konun teorik çerçeveye oturtma problemini ortaya çıkardığını farkettilik. Ancak bu sebepler bilinmeden de konunun anlaşılmayacağını da belirledik. Bu sebeple bu çalışmamızda Arapça'daki câmîd fiiller ve bunların câmîd oluş sebepleri üzerinde durduk. Bundan dolayı öncelikli olarak Arapça'da fiillerin câmîdlik sebeplerini ortaya koymak amacıyla tam ve nakıs fiillerden câmîd fiilleri ele alarak işledik. Bu fiiller üzerine yapılan isimlik, fiillik gibi tartışmalara yer verdik. Makalede câmîd fiilleri genel olarak ele aldık ve hepsine detaylı olarak yer veremedik. Bu fiillerin fiillîği, isimliği, isim fiillîği ve harfliği ile ilgili tartışmalara alt yapı olması için öncelikli olarak bu kavramları açıklığa kavuşturmaya çalıştık.

A. Kelime Türleri

Arapça'da bir kelime isim, fiil, isim fiili, harf gibi kategorilerden birisinin içinde yer almak durumundadır. Bir kelimenin yapısını belirlemek için öncelikli olarak onun mahiyetini ve özelliğini ortaya koymak gerekir.

1. İsim

Sözlükte "alâmet, belirti, iz, işaret" gibi anlamlara gelen ismin terim olarak çeşitli tarifleri yapılmıştır. Bunlardan ikisi şudur: "İsim, nesneye (müsemmaya) delalet eden kelimedir." "İsim, (üç) zamandan (geçmiş, şimdiki, gelecekte) birine bağlı olmaksızın müstakil bir manaya delâlet eden kelimedir."⁴ Bu tarif-

4 Bu ve diğer tanımlar için bk. Kemâluddîn Ebu'l-Bekâ el-Enbârî, *Esrâru'l-'Arabiyye*, Dâru'l-Ufukî'l-'Arabiyye, ts., yy., s. 9; ez-Zemaşşerî, *el-Mufaşşal fi şinâ'ati'l-i'râb*, tahk. İmîl Bedî' Ya'kûb, Dâru'l-kutubi'l-'ilmiyye, Beyrut 1999/1420, s. 34; Ebu'l-Bekâ el-'Ukberî, *et-Tebyîn 'an mezhâhibi'n-naħwiyyîn el-Başriyyîn ve'l-Kâfiyyîn*, tahk. 'Abdurrahmân b. Süleymân el-'Useymîn, Mektebetü'l-'abikân, Riyad, 1420, s. 121-122; Taqıyyuddîn Ebu'l-Ĥayr en-Naħvî el-Yemenî, *el-Muğni' fi'n-naħv*, Dâru's-şuûni's-şakâfeti'l-'âmme, Bağdad 1999, s. 87-88, c. 1, s. 119; İbn 'Aķil, *Şerhu İbn 'Aķil*, Matba'atu's-sa'âde, Mısır, 1378/1958, c. 1, s. 15; Ebû Muhammed el-Baĥalyevsî, *Kitâbu'l-ĥulel fi işlâhi'l-ĥalel min Kitâbi'l-Cumel*, tahk. Sâ'id 'Abdulkerim Su'ûdi, yy., ts., s. 60-62; İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, Dâru şadir, Beyrut 1414/1994, c. 14, s. 401 vd. (mad. "ع"); İbn Hişâm, *Şerhu Şuzûri'z-zehab*, ed-Dâru'l-muttehîde, Dimeşk 1994, s. 19-20; eş-Şeyh Muştafâ el-Gâlâyîni, *Câmi'u'd-durûsi'l-'Arabiyye*, el-Mektebetü'l-'aşriyye, Beyrut 1402/1982, c. 1, s. 6; 'Abbâs Ĥasan, *en-Naħvu'l-râfi*, Dâru'l-me'ârif, Kahire 1991-1992, c. 1, s. 26; Mehmet Ali Şimşek, *Arap Dilinde Kelime Grupları ve Cümle Öğeleri*, Vizyon Matb., Sivas 2006, s. 12-13.

ler ismin üç özelliğini ortaya koymaktadır: (1) Bir nesneye, bir olguya ad olabilmesi, (2) Zamanla ilişkisi bulunmaması, (3) Herhangi bir eylem, hareket ifade etmemesi.

İsmın alâmetleri şöyle sıralanabilir: Elif-lâm takısı ve tenvin alabilmesi; başına harf-i cer gelebilmesi; müsned-müsned-i ileyh olabilmesi vb.⁵ Bu alâmetlerden birini alan bazı câmid fiillerin isim olduğu ileri sürülmüştür ki, aşağıda bunlara yeri geldikçe değineceğiz.

2. Fiil

Câmid fiilleri tespit ederken fiilin tarifini ve özelliklerini bilmek gerekir. Basra Dil Ekolü'nün ileri gelen âlimlerinden Sıbeveyh (ö.180/796), fiili türediği köke de dikkat, çekerek "*Mastarlardan elde edilen türevler*" diye tanımlar; onu, geçmiş, henüz gerçekleşmemiş ve varlığını sürdürmekte olan diye üçe ayırır.⁶ Kûfe Dil Ekolü mensupları, mastarın fiilden müştak ve onun fer'ı olduğu görüşünü benimseyerek,⁷ fiilin iştikâkta asıl olduğunu ileri sürerler. Fiillerin temel fonksiyonu ise hadesi (masdar anlamını), zamana (geçmiş, şimdiki ve gelecek) bağlı olarak anlatmaktadır.⁸ Burada hades ve zamana delalet etme özelliği, fiilin temel özellikleri olarak ön plana çıkarmaktadır.

Türetildiği kök hakkında tartışmalar olsa da fiilin mâzî, muzâri ve emir olmak üzere üç sığasının olduğunda ittifak vardır.⁹ Kısaca bu fiillerin tanımla-

- 5 İsmın diğer özellikleri de şunlardır: Sıfat müştak isim, fâil, me'ûl, muzâfun ileyh ve münâdâ olabilmesi; tesniyesi, cemisi, terhimi, ismi taşıgiri ve ism-i mensubunun yapılabilmesi. Bk. ez-Zemaşşerî, *el-Mufaşşal*, s. 34; el-Enbârî, *age*, s. 10-11; İbn Hişâm, *Şerhu Şużürî'z-zehab*, s. 19-20; el-Yemenî, *age*, c. 1, s. 97-112; es-Suyûtî, *Hem 'ul-hevâmi' fi Şerhi cem 'l-cevâmi'*, tahk. Aḥmed Şemsuddîn, Beyrut 1998-1418, c. 1, s. 24-29, *el-Eşbâh ve'n-neżâir*, Dâru'l-kitâbi'l-'arabî, Beyrut 1414/1993, c. 1, s. 9; Şimşek, *age*, 15.
- 6 Ebû Bişr b. 'Osmân Sıbeveyh, el-Kitâb, thk. ' Abdusselâm M. Hârûn, Dâru'l-kutubi'l-'ilmîyye, Beyrut, 1407/1987, c. 1, s. 12. Ayrıca bk. İbn Fâris, *es-Şâhîbî fi fıkhi'l-luġa'l-'Arabiyye*, tahk. 'Umer Fârûk eṭ-Ṭabbâ', Mektebetu'l-me'ârif, Beyrut 1414/1993, s. 86; el-Yemenî, *age*, c. 1, s. 82; Emrullah İşler, "Arapça ve Türkçede Zamanlar –Karşıtsal Çözümleme-", *Nüşa*, Ankara Kış-2003, sayı: 8, s. 55.
- 7 Soner Gündüzöz, "Klasik ve Modern Arapçanın Tarihsel ve Filolojik Sınırları", *Nüşa*, Ankara Kış-2003, sayı: 8, s. 87, dipnot 37.
- 8 ez-Zemaşşerî, *el-Mufaşşal*, s. 311; İbn Ya'îş, *Şerhu'l-Mufaşşal*, tahk. Aḥmed es-Seyyid, el-Mektebetu't-tevfîkiyye, Kahire, ts., c. 3, s. 221; el-'Ukberî, *age*, s. 139; İbn 'Aķil, *age*, c. 1, s. 15; el-Yemenî, *age*, c. 1, s. 123; el-Batâlyevsî, *age*, s. 66; İbn Hişâm, *Şerhu Şużürî'z-zehab*, s. 18; Ḥasan, *age*, c. 1, s. 46; Şimşek, *age*, s. 32.
- 9 Temmâm Ḥasan, *el-Luġatu'l-'Arabiyye ma'nâhâ ve mebnâhâ*, ed-Dâru'l-beydâ, ts., s. 104, 105,

rını ve alâmetlerini vermek yerinde olacaktır.

Fiil-i mâzî sîgası ile geçmiş zamana bağlı olarak bir oluş ya da hareket bildiren kelimedir. Bu fiile müteharrik tâ zamirinin ve müenneslik sâkin tâ'sının ve nûn-u vikâyenin bitişebilmesi alâmetleri olarak belirlenmiştir.¹⁰ Ayrıca onun mebrûliğini de, diğer fiillerden ayıran bir özellik olarak kabul edebiliriz.

Fiil-i muzâri konuşma anından önce, şimdiki ya da gelecek zamandan birisinde meydana gelen oluş ya da hareket bildiren fiildir. Onun temel alâmetleri ise şunlardır: Başına "س ؛ سوف ، قد" gelebilmesi; tesniye elifi ve cemi vâvı gibi zamirlerin bitişebilmesi; tekit nûnunun, "ان" gibi masdar edatının ve nûn-u vikâyenin bitişebilmesi; "ان" gibi şart edatlarının veya "م" gibi cezm edatının kendisinden önce gelebilmesi; "نعم ، بئس ، عسى ، ليس ، فعل التعجب ، حذرا" fiiller hariç, Kûfe Dil Ekolü mensuplarına göre mutasarrıf olması.¹¹ Ayrıca diğer fiillerden ayıran özellik olması sebebiyle merfûlüğünü de bir alâmet olarak sayabiliriz.

"Yap, et" gibi muhataptan bir şeyin yapılmasını isteyen *emrin*, talep manası ile birlikte muhataba yâ'sını kabul etmesi ve tekid nûnuna bitişebilmesi temel alâmetleri olarak belirlenmiştir. Bu alâmetleri taşımadığında, özellikle de tekid nûnuna bitişmediğinde onun isim fiili olabileceği ifade edilmiştir.¹²

Fiiller sîgaları itibariyle bu şekilde üçlü sınıflandırmaya tabi tutulmasının yanında üç formunun gelip gelememesi yönüyle de *câmîd*, *mutasarrıf* olarak da tasnife tabi tutulmuştur.¹³ Bu iki kavramın sözlük ve terim anlamlarını açıklayalım.

Câmîd kelimesi, "ج - م - د" kökünden türemiş olup "donmak, kan kurumak, sertleşmek, katılaşmak, koyulmak" anlamlarına gelen "حَدَدٌ" fiilinin ismi fâilidir.¹⁴

241; İşler, agm, s. 57; Şimşek, age, s. 34.

- 10 Zemaşşeri, *el-Mufaşşal*, s. 313; İbn Ya'îş, *age*, c. 3, s. 224; İbn 'Aķîl, *age*, c. 1, s. 21, 23-24; es-Suyûfî, *Hem 'u'l-hevâmi'*, c. 1, s. 30; el-Enbârî, *age*, s. 11, 114; İbn Hişâm, *Şerhu Şuzûri'z-zehab*, s. 24; el-Anţâkî, *el-Mulhîf*, Dâru'ş-şarkî'l-'Arabî, Beyrut ts., c. 3, s. 161; Hasan, *age*, c. 1, s. 47.
- 11 el-Enbârî, *age*, s. 11, 114; İbn Hişâm, *Şerhu Şuzûri'z-zehab*, s. 25; es-Suyûfî, *Hem 'u'l-hevâmi'*, c. 1, s. 30-39; el-Anţâkî, *age*, c. 3, s. 162; Hasan, *age*, c. 1, s. 47-48.
- 12 İbn 'Aķîl, *age*, c. 1, s. 22-23; İbn Hişâm, *Şerhu Şuzûri'z-zehab*, s. 24; el-Ġalâyînî, *age*, c. 1, s. 62; el-Anţâkî, *age*, c. 3, s. 163.
- 13 es-Suyûfî, *Hem 'u'l-hevâmi'*, c. 3, s. 5; el-Anţâkî, *age*, c. 3, s. 171. Fiillerle ilgili başka tasnifler de yapılmıştır. Örneğin *lâzım* ve *müteaddî* gibi. Ayrıca lâzım, müteaddî ve vâsita fiiller (كان - كان) gibi) şeklinde de tasnif edilmiştir. Geniş bilgi için bk. es-Suyûfî, *Hem 'u'l-hevâmi'*, c. 3, s. 5.
- 14 İbn Manzûr, *age*, c. 3, s. 129-132 (md. حمد). Ahmed Suleymân Yâķût mutasarrıf ve câmîd fiillerin isimlendirme problemini de ele almış; *câmîd* şeklinde kullanımının isabetli olmadığını be-

Mutasarrıf ise, “ص - ر - ف” kökünden türemiş olup “ileri geri hareket etmek, halden hale sokmak, serbest davranmak, hareket etmek, tasarruf hakkına sahip olmak” anlamlarına gelen “مصرف” fiilinin ismi fâili olup, *gayr-i mutasarrıf* (غير مصرف) da bunun olumsuz şeklidir.¹⁵

“*Mutasarrıf*” ve “*câmid*” kelimelerinin sözlük anlamı, bu fiillerin nitelikleri hakkında bize bazı ipuçları vermektedir. Ancak söz konusu fiillerin terim anlamı ile ilgili çeşitli tarifler yapılmış ve genelde de ikisi birlikte verilmiştir. Biz de zaman içerisinde yapılmış tariflerden birkaçını vereceğiz.

el-Yemenî *câmid*i şöyle tarif etmiştir: “*Câmid* fiiller, zamanla ilişkisi olmayan bir anlamı gösteren fiillerdir.”¹⁶ es-Suyûfî *mutasarrıf* ve *camidin* ikisini birlikte şöyle tarif etmiştir: “*Mutasarrıf*, zamanın değişmesi ile sîgası değişen fiildir ki, bunların sayısı çoktur. *Câmid* ise bunun aksidir ve az sayıdadır.”¹⁷ et-Tehânevî de tarifinde ikisini birlikte ele almıştır: “*Muzari*, meçhul, emir ve nehiy sîgalarının dışında ismi fâil, ismi mefûl gibi diğer çekimleri de gelebilen fiile *mutasarrıf*; bu sîgaları gelmeyen fiillere *câmid* veya *gayri mutasarrıf* de-

lirtmiş ve nahivcilerin bu tür kelimelere hangi isimler verdiklerini tek tek zikretmiştir. Burada “*câmid*” teriminin benzer şekilde “*müştak olmayan*” anlamında kullanıldığını ve bunun da yanlış olduğunu belirtmiştir. Zira isimlerde *câmidliğin* zıt anlamı olan *müştaklık*, bir kelimenin başka kelimedenden türemesidir. Bu duruma göre *câmid*, başka kelimedenden türemeyendir. Bundan dolayı isimlerde *iştikâk* ve *cumud* vardır. *Tasarrıf* ise bir kelimenin bir halden diğerine geçmesidir ki, bu özellikteki fiillere *mutasarrıf*, olmayanlara *gayri mutasarrıf* denmektedir. Dolayısıyla *câmid* fiillere “*gayri mutasarrıf*” ifadesini kullanmak yerindedir. Aksi durumda kavram kargaşası meydana gelecektir. Ayrıca bu fiiller, aslında başka bir kelimedenden türediği için bunlara “*câmid*” denemez. Çünkü bunlar, zamanı kesin olmayan bir süre içinde başka kelimelerden türemiştir. Bu açıdan da “*câmid*” ifadesi doğru olmaktadır. Dolayısıyla “*câmid*” yerine nahivcilerin cumhurunun da öteden beri kullandıkları “*gayr-i mutasarrıf*” kullanmanın daha isabetli olacağını belirtir. Yarı *mutasarrıf* fiilleri de *şibhu'l-mutasarrıf* şeklinde adlandırır. O bu görüşlerini örnekler vererek izah eder (bk. Yâkût, *age*, s. 13-28, 197-198). Sa‘îd el-Efgânî *câmid* kelimesinin verilmesini, bu kelimenin isim ve fiillerin *iştikâk*-tasarrıflarında *müşterek* lafız haline gelmesine bağlamaktadır. el-Efgânî *mutasarrıf* fiil için de *gayri câmid* kelimesini kullanmaktadır. (Sa‘îd el-Efgânî, *el-Mûcezz fi kavâidi'l-luğati'l-'Arabîyye*, <http://www.midouza.net/vb/showthread.php?t=4426, 22/07/2007>). Biz de bu çalışmada *mutasarrıf* ve *câmid* terimlerini kullanmayı tercih ettik. Nitekim günümüzde yazılan birçok kitapta da her iki kavramın terim olarak yerleştiği görülmektedir. el-Galâyîni, Muḥammed el-Anşâkî gibi nahivciler de *mutasarrıf* ve *câmid* terimlerini kullanmayı tercih etmişlerdir. Bk. el-Galâyîni, *age*, c. 1, s. 54; el-Anşâkî, *age*, c. 1, 171-172.

15 İbn Manzûr, *age*, c. 9, s. 191-194 (مد. صرف). Aḥmed Suleymân Yâkût, *câmid* fiillere “*el-Ef'âlu gayru'l-mutasarrıfe*” tabirini kullanmanın daha yerinde olacağını belirtmiştir. Bk. Yâkût, *age*, s. 7.

16 el-Yemenî, *age*, c. 1, s. 89.

17 es-Suyûfî, *Hem 'u'l-hevâmi*, c. 3, s. 13.

emrinden birisi gelen yani tek zamanlı fiildir. Mutasarrif fiil, hadese delalet eden, dolayısıyla masdarı olan; câmid fiil ise masdarı olmayandır. Mutasarrif fiil zaman ve hadese delalet etmesi yönüyle harfe benzemeyen fiil; câmid fiil hadese ve zamana delalet etmemesi yönüyle harfe benzeyen fiildir.²¹

Bir kısım câmid fiiller, harf boyutunda tartışmalara konu olmuş ve aşağıda da belirtildiği üzere harfe benzemelerine rağmen harften ziyade câmid fiiller olarak kabul etmenin daha isabetli olduğu ortaya çıkmıştır. Harfe benzerlik bağlamında câmid fiilleri, İngilizce'deki *yardımcı fiillik* (helping verb)²² ve "can, could, shall, should, will, would, may, might, must, ought to" gibi "defective verbs" (nakıs fiiller, çekimi yapılamayan fiiller) yani modallık²³ bağlamında düşünebiliriz. Zira bu kelimelerle tam anlamlı cümle yapabilmek için başka fiiller kullanılmıştır. Meselâ, "He can speak Arabic (O Arapça konuşabilir)" cümlesinde olduğu gibi "can" kelimesinden sonra "speak" fiili gelmiştir. Arapça'da da "كان" ve benzerleri, başlama fiilleri, bir kısım edatlar ve zarflar, yardımcı fiillerden sayılmışlardır.²⁴ "عسى، حَرَى، اِخْتَلَقْتُ - كَرَب" gibi başlama fiillerinden sonra

gaflet olduğunu; muzârilerinin kullanıldığını, bu iki fiilden "يَنْ" nun muzârisinin daha fasih kabul edildiğini belirtmiştir. Zira Kur'an'da yirmi küsur yerde kullanılmıştır (bk. İbn Manzûr, *age*, c. 5, s. 281,282 (md. "وَرَفْرَف"), c. 8, s. 380-381 (md. "وَدَع"); el-Ğalâyîni, *age*, c. 1, s. 62-63). İbn Cinnî mâzîsinin gelmesini şâz olarak kabul etmiş, ancak mâzîsi gelse bile "سَكَنَ" manasında olduğunu söylemiştir (bk. İbn Cinnî, *el-Haşiîs*, tahk. Muhammed 'Alî en-Neccâr, Dâru'l-Kutub, Mısır 1446/1986 c. 1, s. 100-101, 268; Yâkût, *age*, s. 152). Bu fiil, fiil ölümü çerçevesinde de ele alınmış, mâzîsinin öldüğü kabul edilmiş yani terk edilmiştir. Sibeveyh bunun yerine "وَدَع" mazi fiilinin kullanıldığını belirtmiştir. Aynı zamanda bu fiilin "وَدَع" şeklinde masdarı da kullanılmıştır (bk. İbnu'l-Ğûtiyye, *Kitâbu'l-Ef'âl*, tahk. 'Alî Fûde, Kahire 1993, s. 160; es-Sâidi, *agm*, s. 9, www.iu.edu.sa/Magazine/107/9.htm). Yukarıda da geçtiği gibi Yâkût bu fiillerin *şibhu'l-mutasarrif* olduğunu söyleyerek, câmid olmadığını belirtmiştir.

- 21 Basra Dil Ekolü mensuplarına göre câmid fiiller, taşıdıkları alâmetlerle fiil oldukları kesinleştiğinde aslı itibarıyla zamana delalet etmesi gerekir. Ancak daha sonra (gayri talebi) inşâ amacıyla zamandan soyutlanır. Bir şeyin geçici bir gerekçeden dolayı delalet ettiği anlamdan uzaklaşması, onu aslından (yani fiilliğinden) dışarı çıkarmaz. Bk.. el-Yemenî, *age*, c. 1, s. 93.
- 22 Türkçe'de yardımcı fiil, isim soyundan gelen iş, hareket, oluş, kılış anlamı veren ve asıl görevi bu olan fiillere denir. Yardımcı fiiller arasında *etmek, eylenmek, kılmak* gibi fiiller sıralanabilir. Meselâ, arz etmek, memnun etmek, var olmak gibi. Burada yardımcı fiil oluşturabilmek için bir isim ve fiilin bir araya geldiği; birleşik (öbek) fiili oluşturur (bk. Tahir Necat Gencan, *Dilbilgisi*, Kanaat Yay., İstanbul 1978, s. 167-170; H. İbrahim Delice, "Yüklem Olarak Türkçede Fiil", *C.Ü. Sosyal Bilimler Dergisi*, Sivas Aralık-2002, c. 26 sayı: 2, s. 192-193). Bundan dolayı İngilizcedeki yardımcı fiille herhangi bir benzerliği yoktur.
- 23 Yâkût, *age*, s. 8.
- 24 Vecdi Akyüz, *Arapçada Fiil Kipleri ve Yardımcıları*, İFAV, İstanbul 1996, s. 9-10; İşler, *agm*, s. 60.

fiili muzariye ihtiyaç duyulmuştur. İngilizce'de "değildir" anlamını, şahsa göre "amn't, aren't, isn't" yardımcı fiilleri ifade etmiştir. Arapça'da da bu anlamı "كَيْسٌ" vermiştir. Bu durumda câmid fiillerin, İngilizcede karşılığının hem yardımcı fiil hem de defective fiilleri olduğu ortaya çıkmıştır. Ancak "حَاتٍ (getir)" ve "تَعَالَى (gel)" gibi fiiller emir manasını içerdiğinden bu çerçevede incelenememektedir. Dolayısıyla câmid fiillerin tamamı, yardımcı ve defective fiil olarak görülmemektedir.

Mutasarrıf fiil, muzârisinin gelmesine bağlı olarak meçhul, emir, nehiy, ismi fâil, ismi mef'ûl sîgalarına çevrilebilmektedir. Câmid fiil ise tek formlarının gelmesi sebebiyle bu sîgalara çevrilememektedir. Dolayısıyla bu fiillerin söz konusu sîgaları gelmemektedir.

İbn Cinnî (ö.392/1002), Arap dilinde bir fiili mutasarrıfıktan çıkararak olgulardan birisinin, fiilin mübalağa manasını ifade etmesi olduğunu belirtmektedir. Ona göre, "نعم - بئس" gibi medh ve zem ve taaccüb gibi fiiller, bu amaçla kullanılmaktadır.²⁵ İbn Cinnî'nin bu ifadesinden fiilin aslı sîgasından çıkarak bir şekilde anlam kaymasına²⁶ sebep olduğu; el-Ĥalvânî'nin de dediği gibi bu şekilde sîgasının donduğu yani tekdüze kaldığı anlaşılmaktadır.²⁷

Yukarıda da geçtiği gibi Yâkût, her fiilin bir kökten türediğini belirtmektedir. Ona göre, zaman içerisinde bu fiilin sîgalarından sadece birisi kullanılmış, diğerleri ise kullanılmayarak ölüme mahkum olmuştur. Dolayısıyla fiilin bazı sîgalarının ölümü, câmidlik sebebi olmaktadır. Fiil ölümü ile ilgili makale yazmış olan ' Abdurrezâk b. Ferrâc es-Sâ' idî, bir kısım câmid fiilleri örnek vererek diğer sîgalarının ölümünün gerçekleştiğini belirtmiş, ancak câmidlikle ilgisini kurmamıştır.²⁸ Onun fiil ölümünün câmidlikle ilişkisinden bahsetmemesini

25 İbn Cinnî, *el-Ĥašîş*, c. 3, 48; el-Enbârî, *age*, s. 121; es-Suyûtî, *Hem 'u'l-hevâmi'*, c. 1, s. 413. Aynı şekilde İbn Cinnî mübalağa amacıyla bir kısım sülâsî fiillerin "كَيْسٌ" veznine çevrildiğini belirtir; örnek olarak da "كَيْسٌ - كَيْسٌ" fiillerini verir. Bk. İbn Cinnî, *Ĥašîş*, c. 2, s. 350-351.

26 Fiil çekimlerinde kullanılan kip ve zaman ekleri her zaman kendi anlamlarında kullanılmaz. Bu ekler birbirlerinin yerlerine de geçebilir. Elbette bu, cümlelerin anlamıyla ilgilidir. Kısaca, cümlede yüklem çekimlendiği kip veya zamanla işin yapıldığı kip veya zamanın farklı olmasına *anlam kayması* denir. Bk. <http://www.bilgicik.com/tag/Anlam-kaymasi/>, 12 Aralık 2007.

27 Muḥammed Ḥayruddin el-Ĥalvânî, *el-Vâdih fi 'ilmi' ş- şarf*, Dârul-Me'mûn li't-turâş, Beyrut 1407-1987, s. 84.

28 es-Sâ'idî bir kısım fiiller hariç, tek formu gelen fiillerin diğer sîgalarının ölmüş olduğunu belirtir. Ona göre fiil ölümleri altı kısma ayrılır: 1. Sadece mâzîsi ölenler. 2. Sadece muzârisi ölenler. 3. Sadece emri ölenler. 4. Sadece mâzî ve muzârisi ölenler. 5. Sadece mâzî ve emri ölenler. 6. Sadece muzâri ve emri ölenler. O sadece mâzîsi ölenlere muzâri ve emri gelen "يدع - يدع" fiillerini; sadece muzârisi ölenlere (bulamadığı için) örnek vermez; sadece emri

anlayabilmiş değiliz.

Arapça'da tek şahıslı gelen fiiller vardır. Sadece Allah'ı fâil olarak alan ve O'na delalet eden zamirle birlikte kullanılan "تبارك" fiili ile mâzî-muzârî müfred sîgası gelen ve meteorolojik olayları ifadede fiiller, bu türdendir.²⁹ Bundan dolayı bu fiiller, tek sigada gelerek camid sayılır.³⁰ Harflerden önce mamüllerin gelmesi mümkün değildir. Taaccüb, medh ve zem gibi fiillerin mamüllerinin takaddüm edememesi de bu fiillerin harflere benzemeleri sebebiyledir. Bu fiillerde takdimin olmaması, onların câmidliği için bir sebep sayılır. Ancak daha çok câmidlik sebeplerine, fiilleri incelerken yer vereceğiz. Biz bu tartışmalarda makalenin hacmini aşmamak için sadece temel sayılabilecek câmid fiilleri inceleme konusu yaptık, diğerlerine yer vermedik.

3. İsim Fiili

İsim fiili, "fiil manası taşıdığı halde fiillik alâmetlerini taşımayan kelimeler şeklinde" tarif edilmiştir. Bu fiiller "هَيَّاتَ (uzak oldu)" gibi mâzî manasına gelenler; "يُحَيِّئُ" (şaşıyorum)" gibi muzârî ve "سُتِ" (sus)" gibi emir manasına gelenler olmak üzere anlam açısından üç kısma ayrılırlar.³¹ "حَاتَبٌ" gibi fiiller, fiil alâmetlerini taşıyıp taşıyamaları açısından isim fiili ve câmid fiil tartışmasında yer almıştır.

4. Harf

Harf, "başka bir kelimeyle beraber anlam ifade etmesi için cümlede yer alan kelimedir",

ölenlere nakis fiillerden "زَالٌ-يُرَالٌ", mukarebe fiillerden husûli olanlardan "يُوشِكُ-يُوشِكُ" ve başlama fiillerden "يُطْفِقُ-يُطْفِقُ / حَمَلٌ-يَحْمَلُ" fiillerini; sadece mâzî ve muzârî ölenlere "يُحَيِّئُ" fiilini ve sadece muzârî ve emri ölenlere "يُحَيِّئُ" gibi fiillerini; sadece mâzî ve emri ölenlere "يُحَيِّئُ" fiilini ve sadece muzârî ve emri ölenlere "يُحَيِّئُ" fiillerini örnek olarak verir. Fiil ölümünü, mâzî fiili iştikâk noktası kabul ederek fiillerin tek veya iki forma düşmesinin meydana getirdiği görülüyor. Câmid fiillerin de sadece bir veya iki formu kullanılmaktadır. Dolayısıyla fiil ölümü sebebiyle câmidlik meydana geldiğini söyleyebiliriz. Bk. 'Abdurrezâk b. Ferrâces-Sâ'idî, "Mevtu'l-elfâz", www.iu.edu.sa/Magazine/107/8.htm, 15/09/2001.

29 Çörtü, *age*, s. 42; Kılıç, *age*, s. 102.

30 es-Suyûtî, *el-Eşbâh*, c. 1, s. 92.

31 İsim fiillerin semâi, *mürtecel*, *menkûl* ve *ma'dûl* (kıyâsî) olmak üzere çeşitli tasnifleri de yapılmıştır. Daha geniş bilgi için bk. İbn 'Aķil, *age*, c. 1, s. 24-25, c. 2, s. 235-236; İbn Sîde, *el-Muhaşşas*, Dâru'l-kutubî'l-ilmîyye, Beyrut, ts., c. 17, s. 116-120; İbn Hişâm, *Şerhu Şuzûri'z-zehb*, s. 512-525; el-Ġalâyînî, *age*, c. 1, s. 158-159; Şafvet, *age*, c. 2, s. 238-249; el-Anġâķî, *age*, c. 1, s. 217-218; Hasan, *age*, c. 1, s. 49, 56, 64; Selim en-Na'imî, "Arapçada İsim Fiilleri", çev. Ali Yılmaz, *CÜİFD*, Sivas 2001, sayı: V/1, s. 380.

şeklinde tarif edilmiştir.³² Bir kısım câmîd fiiller, harfler gibi hadese ve zamana delalet etmemesi, sadece cümle içerisinde kelime ve cümlelerdeki ilişkileri düzenlemesi, fiilin öncesine gelmesi, fiil özelliği taşıyamaması sebebiyle harfe benzetilmiş³³ veya harf olarak kabul edilmiştir. Ancak bu konu nahivciler arasında tartışmalara yol açmıştır.

İsim, fiil ve harflerden oluşan bir kelime grubu, farklı bir yaklaşımla ele alınarak onlara *hâlife* (ünlem) adı verilmiştir. Bu fiiller için hâlife tabiri, bir görüşe göre el-Ferrâ' (ö.207/822), diğer bir görüşe göre Aḥmed b. Şâbir veya İbn Câbir tarafından kullanılmıştır.³⁴ Temmâm Ḥassân bu tabiri tekrar gündeme getirmiş, söz konusu edilecek kelimelere duygusal etkilenme sonucu meydana gelmesi sebebiyle *hâlife* (ünlem, exclamation) adının verildiğini söylemiş³⁵ ve dört kısma ayırmıştır: *Ḥâlifetu'l-iḥâle* (isim fiiller),³⁶ *Ḥâlifetu's-şâvt* (eşya ve hayvanlardan sadır olan sesler),³⁷ *Ḥâlifetu't-taaccub* (iki taaccüb fiili)³⁸ ve *Ḥâlifetu'l-medḥ ve'z-zemm* (medh ve zem fiilleri).³⁹ Taaccub ve medh-zem gibi câmîd fiillerin bir kısmı taşıdıkları anlam sebebiyle *hâlife* olarak değerlendirilebilir.

İsim, fiil, harf, isim fiili tarifleri ve alâmetlerini zikrettikten sonra bir kısım câmîd fiillerin bu noktada tartışma konusu yapıldığını gördük. Biz de konuyu tam ve nakıs fiiller ana başlığında sunmayı istedik.

32 el-Enbârî, *age*, s. 12; el-Yemenî, *age*, c. 1, s. 89, 172; İbn 'Aķil, *age*, c. 1, s. 15; İbn Hişâm, *Şerḥu Şuzûri'z-zehb*, s. 18; Ḥasan, *age*, c. 1, s. 66-68.

33 es-Suyûtî, *Hem 'u'l-hevâmi'*, c. 1, s. 30; el-Enbârî, *age*, s. 11, 114.

34 es-Suyûtî, *Hem 'u'l-hevâmi'*, c. 3, s. 82-83; Şimşek, *age*, 10, 24.

35 Ḥassân, *age*, s. 113-118; Şimşek, *age*, 10, 24.

36 Ḥassân, *age*, s. 113-116; Şimşek, *age*, 10, 25-26.

37 Ḥassân'ın *Ḥâlifetu's-şâvt* çerçevesinde ele aldığı "eşya ve hayvanlardan sadır olan sesler"e konumuzla ilgili bir yönü olmadığı için burada yer vermedik.

38 Ḥassân, *Ḥâlifetu't-ta'accüb* "ما انبل / انبل به" şeklinde gelen iki taaccüb fiilinin duygusal etkilenme sonucu kullanılan beğeni, şaşkınlık, tiksinti gibi anlamlar ifade eden ve biçimsel olarak değişmeyen tek tip üsluplar olduğunu belirtir. Bk. Ḥassân, *age*, s. 114-115; Şimşek, *age*, 26.

39 Ḥassân, *Ḥâlifetu'l-medḥ ve'z-zemm* ile medh ve zem fiillerini kasteder. O nahivcilerin bu kalıpların isim ve fiil olduğuna dair görüşlerini zikrettikten sonra ileri sürülen delillerin isimlik ve fiilliklerini göstermeyebileceğini; bu kelimelerin anlık duygusal etki ve tepkinin sonucu olarak medh veya zem için kullanılan inşâî üsluplar olduğunu ve zamanla bağlantılarının bulunmadığını belirtir. Bk. Ḥassân, *age*, s. 115-116; Şimşek, *age*, 27-28.

B. Tam Fiillerden Câmîd Olanlar

Burada tam câmîd fiillerden mâzî, muzârî, mâzî-muzârî ve emir sîgalarında gelenler incelenecek; bunların câmîd fiil, isim, isim fiili ve harf çerçevesinde yapılan tartışmaları ele alınacaktır.

1. Mazi Fiiller

a. تَبَارَكَ fiili, “çoğalmak, artmak” manasına gelen “ب-ر-ك” köktünden (برك) türemiş bir kelimedir. Aynı kökten türeyen “تَبَارَكَ” fiili, “ل، ي، ن” harf-i cerleri ile müteaddî olarak bir şeyin artması için “hayırla dua etmek” manasına gelirken “تَبَارَكَ” fiili de bu kökten gelerek “mukaddestir, münezzehdir, yücedir” anlamında kullanılır. Bütün hayır ve bereketlerin gerçek sahibi Allah olması sebebiyle Kur’an’da da geçen “تَبَارَكَ” fiili sadece O’nun için kullanılmış,⁴⁰ bundan dolayı da tek şahıslı fiil haline gelmiş ve câmîd bir fiil olarak kabul edilmiştir.⁴¹ Zira Allah ne sadece geçmiş, ne de sadece gelecekte yücedir. O’nun yüceliği zamanla sınırlı değildir. Kur’an’da da benzer şekilde “كَانَ اللَّهُ غَفُورًا رَحِيمًا”⁴² benzeri ayetlerde olduğu gibi “كَانَ” de ayrı anlama sahiptir.⁴³

Bu fiile “تَبَارَكْتَ” şeklinde olduğu gibi muhatap zamirinin ve “تَبَارَكْتَ أَسْمَاءُ اللَّهِ” cümlesinde olduğu gibi sâkin tâ’nun bitişmesi; son harfinin fetha üzere mebrûn olması ve kelimenin fiil vezninde gelmesi onun fiilliğini kesin olarak ortaya koymaktadır.⁴⁴ Buradaki fiillere zamir ve sâkin tâ da bitişse de onun sadece Allah için kullanıldığı görülmektedir.

b. نَزَلَ kelimesi, “az olmak” manasında “نَزَلَ - نَزَلٌ - نَزْلٌ” şeklinde mâzî, muzârî ve masdarı gelerek mutasarrıf,⁴⁵ fakat menfi mâzî, yani nefiy edatı “مَا” anlamında gelerek câmîd mâzî fiil olarak kabul edilmektedir.⁴⁶ Şairin “قَلَمًا يَنْزِعُ اللَّيْبُ إِلَى”

40 Yahyâ b. Ziyâd el-Ferrâ’, *Me’âni’l-‘Kur’ân*, tahk. Aḥmed Yûsuf Necâtî- Muḥammed ‘Alî Neccâr, Dâru’s-surûr, Beyrut, ts., c. 1, s. 262; Ebu’l-‘Kasim el-Ḥuseyn b. Muḥammed er-Râgîb el-İşfehânî, *Mufredatu’l-fîzî’l-‘Kur’ân*, neşr. Muḥammed Seyyid Geylânî, yy., ts., s. 44; İbn Manzûr *age*, c. 10, s. 396.

41 el-Ġalâyînî, *age*, c. 1, s. 54; ‘Alî Rıdâ, *age*, c. 3, s. 23; el-Anṭâkî, *age*, c. 3, s. 171.

42 “Allah çok bağışlayıcı ve esirgeyicidir”, Nisâ, 4/23.

43 Yâkût, *age*, s. 163.

44 el-Ferrâ’, *age*, c. 2, s. 262.

45 İbn Manzûr *age*, c. 11, s. 563 (md. “نَزَلَ”).

46 es-Suyûfî, *Hem ‘u’l-hervâmi*, c. 3, s. 13; el-Ġalâyînî, *age*, c. 1, s. 56; el-Anṭâkî, *age*, c. 3, s. 171; Yâkût, *age*, s. 164; el-Efġânî, *age*, <http://www.midouza.net/vb/showthread.php?t=4426>. “نَزَلَ” fiili, câmîd fiil olarak kabul edildiğinde fâilî ref eder; fâilîn peşine de “نَزَلَ رَجُلٌ يَنْزِلُ ذَلِكَ” (Adam bir

"ma" şiiirinde geçtiği gibi kendisine zâid mâ bitiştiği halde öncesine nefiy edatı gelen nakıs "تَبْرَحُ" fiilinin başına gelmesi⁴⁷ ve Kur'an'da bu kökten türeyen "قَلِيدٌ" kelimesinin "قَلِيدًا مَا يَوْمَنُونَ" (*İman etmezler*)⁴⁸ şeklinde olumsuz mana taşıması⁴⁸ "قَلِي" fiilinin menfi mâzî manasını pekiştirmektedir. Fiilin sonunun fetha üzere mebnî olması, fiil olduğunu ortaya koymaktadır.

Nahivcilerden "قَلِي" fiiline bitişen mâ'yı masdariyyeyi ve sonraki gelen cümleyi fâil kabul edenler olmuştur. Bu durumda "قَلِي" dan sonra mâzî ve muzârî fiil gelebilmektedir. Meselâ, "قَلِيْنَا نَعْلَمْتُ هَذَا" (*Bunu az/nadir yaptımı*), "قَلِيْنَا أَفْعَلْتُ هَذَا" (*Bunu az/nadir yaparım*)⁴⁹ gibi. Ancak bir kısım nahivciler bu mâ'yı zâide kabul eder, fiili amelden düşürür, anlamı tekit eder ve bundan sonra da fiil cümlesi gelir. Ancak şiiir zaruretinden dolayı ismin geldiği de olur.⁵⁰ Burada "az olmak" manasına gelen "قَلِي" fiilinin menfi mâzî manasını ifade etmesi sebebiyle nefiy harfine benzemekte, dolayısıyla câmid fiil kabul edilmektedir. Ayrıca kendisine mâ'yı zâidenin bitişmesiyle de harfe benzemektedir.

c. "حَدَّ" kelimesi, "حَدَّ - يَهْدِي - حَدًا/يُحَدِّدُ" şeklinde mâzî, muzârî ve masdarı gelerek "yılmak, devirmek" anlamlarına gelmiş ve mutasarrıf fiil olarak kabul edilmiştir.⁵¹ Ancak "yetmek, kafi gelmek, ağır gelmek, mükemmel olmak" gibi anlamlara gelen ve medh bildiren câmid bir fiil olarak kabul edilmiştir. Söz konusu fiil, mâzî gibi üç harfli ve sonunun fetha üzere mebnî olması ve "هَذَا رَجُلٌ حَدُّكَ مِنْ رَجُلٍ، هَذَا رَجُلٌ حَدُّكَ مِنْ رَجُلَيْنِ" örneklerinde olduğu gibi tesniye, cemi, müzekker ve müennes sîgalarında kendisine zamir bitişmesi onun fiilliğini; müfred müzekker mâzî sîgasında kullanılması da câmidliğini ortaya koymaktadır.⁵²

şey yapmadı)" "قَلِيْنَا رَجُلَانِ يَفْعَلَانِ ذَلِكَ" (Adamlar böyle bir şey yapmadılar)" örneklerinde olduğu gibi sıfat olarak fiil cümlesi gelebilir. "قَلِيْنَا مِنْ يَحْتَلِفُ عَنْ نَصْرَةِ وَطَنِهِ" (Çok az kişi ülkesine yardımından geri kaldı)" cümlesinde olduğu gibi de fâil, mevsul ismi de olabilir. Bk. es-Suyûfî, *Hem 'u'l-hevâmi'*, c. 3, s. 13; el-Ğalâyîni, *age*, c. 1, s. 55-56; 'Alî Rıdâ, *age*, c. 3, s. 24.)

47 Nesâi, *Cumu'a*, 31; Dârimî, *Muqaddime*, 31. Ayrıca bk. İbnu'l-Esîr, *en-Nihâye fi ğaribi'l-ħadiş*, Muessesetu maḥbû' âti ismâ' iliyân, Kum, ts., c. 4, s. 104; el-Ğalâyîni, *age*, c. 1, s. 56.

48 el-İşfehâni, *age*, s. 410; el-Ğalâyîni, *age*, c. 1, s. 56.

49 el-Ğalâyîni, *age*, c. 1, s. 55-56; 'Alî Rıdâ, *age*, c. 3, s. 24.

50 İbn Manzûr *age*, c. 11, s. 564; es-Suyûfî, *Hem 'u'l-hevâmi'*, c. 3, s. 13; el-Ğalâyîni, *age*, c. 1, s. 55-56; 'Alî Rıdâ, *age*, c. 3, s. 24; el-Anşâki, *age*, c. 3, s. 171. Aynı mâ, "كُتِرًا، كَثْرًا، كَثْرًا" şeklinde diğer fiillere bitişir ve benzer işlev görür. Bk. el-Ğalâyîni, *age*, c. 1, s. 55-56; 'Alî Rıdâ, *age*, c. 3, s. 24; el-Efgâni, *age*, <http://www.saaid.net/bookopen.phpcat=90&book=1523>.

51 İbn Manzûr, *age*, c. 3, s. 433 (md. "حَدَّ").

52 İbn Manzûr, *age*, c. 3, s. 433; es-Suyûfî, *Hem 'u'l-hevâmi'*, c. 3, s. 13, 14; 'Alî Rıdâ, *age*, c. 3, s. 24; el-Anşâki, *age*, c. 1, s. 171; el-Efgâni, *age*, <http://www.midouza.net/vb/showthread.php?t=4426>.

"هَدَّ" fiilinin öncesine "لَهْدُ الرَّجُلِ" örneğinde olduğu gibi te'kit lââm'ı gelerek Arap kelimasında kullanıldığı; bir kişinin dayanıklılığı ve kuvvetini ifade ederken bu sığaya başvurulduğu söylenmektedir. İbnü'l-Eşîr (ö.606/1209) ise "لَهْدُ الرَّجُلِ" kalibinin "مَا أَجَلَدَ الرَّجُلُ" şeklinde taaccüb manasına geldiğini belirtmekte⁵³ şu hadisi örnek vermektedir: Ebû Leheb Hz. Peygamber'i kastederek: "مَا سَحَرَكُم لَهْدُ صَاحِبِكُمْ (Arkadaşımız sizi ne kadar da büyülemiştir!)" dedi.⁵⁴

Arap dilcilerinden bu kelimeyi "حَسَبٌ"e benzeterek onun masdar yani isim olduğunu kabul edenler de vardır. Bu durumda kelime medh (mükemmel) anlamına gelmekte; müfred, tesniye ve cemisi için tek sığası kullanılmakta ve irabta sıfat olarak kendisinden önceki kelimeye tabi olmaktadır. Meselâ, "هَذَا رَجُلٌ مِنْ رَجُلٍ مَرَرْتُ بِامْرَأَةٍ هَذَا مِنْ امْرَأَةٍ" (Bu mükemmel bir adamdır)", "مَرَرْتُ بِامْرَأَةٍ هَذَا مِنْ امْرَأَةٍ" (Mükemmel kadının yanından geçtim)", "أَكْرَمْتُ رَجُلَيْنِ هَذَا مِنْ رَجُلٍ" (Mükemmel iki adama ikram ettim)" gibi.⁵⁵

Yukarıda verilen bilgilerden şu sonuç çıkarılabilir: "هَدَّ" fiili, kendi asıl anlamında mutasarrıf kabul edilmiş; asıl anlamın dışında medh için kullanılarak sadece mâzî müfred müzekker sığada gelmiş ve dolayısıyla câmid kabul edilmiştir. Farklı bir kullanımında isim gibi kabul edilmiş; bu durumda dahi sıfat olarak kendisinden önceki kelimeye sadece irab yönüyle tabi olmuş, diğer yönlerden uyum sağlamamıştır.

d. كَذَبَ fiili, كَذَبًا - كَذِبًا - كَذِبًا - كَذِبًا "yalanlamak, hile yapmak, yanıltmak" anlamlarında mutasarrıf;⁵⁶ fakat "gerekli olmak ve bir şeyi yapmaya sarılmak" anlamları ile câmid fiil olarak kabul edilmiştir. Bu tartışmaların daha ziyade كَذَبَ كَذِبًا (Size hac yapmak gerekir/hac yapmaya sarılın)⁵⁷ gibi hadisler üzerinden yapıldığı görülmektedir. Bu hadiste geçen "الحج" kelimesinin son harekesinin anlamı belirlemede önemli bir rolü olmuştur. "الحج" kelimesinin merfû olması halinde "gerekli olmak"; mansub olması durumunda ise "teşvik etmek (sarıl)" anlamı ifade ettiği;⁵⁸ dolayısıyla bu anlamları ile fiilin muzâri, masdar, ismi

53 İbnü'l-Eşîr, *age*, c. 5, s. 250.

54 İbnü'l-Eşîr, *age*, c. 5, s. 250; İbn Manzûr, *age*, c. 3, 433; el-Ġalâiyîni, *age*, c. 1, s. 58; 'Alî Rıdâ, *age*, c. 3, s. 24; Yâkût, *age*, s. 196.

55 İbn Manzûr, *age*, c. 3, s. 433; el-Ġalâiyîni, *age*, c. 1, s. 58; Yâkût, *age*, s. 196.

56 Bk. İbn Manzûr, *age*, c. 1, s. 704-705 (md. "كذب").

57 İbnü'l-Eşîr, *age*, c. 4, s. 158.

58 "كذب" fiili bu anlamları ile kullanıldığı ilk zamanlardan itibaren unutulmaya terk edildiği gibi (bk. Yâkût, *age*, s. 158), günümüz Arapça'sında da kullanılmamaktadır. Bk. 'Alî Rıdâ, *age*, c. 3, s. 24.

mef'ûlünün gelmediği diğer bir ifadeyle mutasarrıf olmadığı belirtilmiştir. Şu hadislerde de aynı anlamlarda kullanılmıştır: “كَذَّبَ عَلَيْكَ الْعُمْرَةُ” (Size umre gerekir/umreye sarılın)”, “كَذَّبَ عَلَيْكَ الْجِهَادُ” (Sizin cihat yapmanız gerekir/cihada sarılın)”, “كَذَّبَتْ” (Üç ‘şey için’ yolculuğa çıkmanız gerekir/üç ‘şey için’ yolculuğa çıkmaya sarılın)”⁵⁹

ez-Zemaşşerî (ö.528/1134) de “كَذَّبَ عَلَيْكَ الْحَجُّ” hadisi üzerinden bu fiilin câmidliğini ve isim fiillliğini belirlemektedir. Ona göre, “الْحَجُّ” kelimesi merfû olması halinde fiili “gerekli olmak” manasında câmid fiil; mansub olması durumunda ise “الْحَجُّ” kelimesi mef'ûl olur; fiil “الْحَجُّ” (sarıl, yapış)” manasında isim fiilidir.⁶⁰ Yâkût ise “كَذَّبَ” fiilinin asıl anlamı ile ilişkisini günümüz halk Arapça'sında (âmmîcede) yaygın olarak teşvik manasında kullanılan isim fiili “عَلَيْكَ” (Bunu yapmazsan sana haram olsun!)” kalıbı arasında bir ilişki kurar; “كَذَّبَكَ عَلَيْكَ” cümlesinin “... yapmazsan yalancı olasin” manasına geldiğini ve bu iki kalıp arasında kuvvetli bir ilişki olduğunu ileri sürer.⁶¹

“كَذَّبَ” kelimesinin mâzî fiil gibi üç harfli ve son harfinin fetha üzere mebnî olması, isim fiillikten uzaklaştırmakta ve onun fiillığın ortaya koymaktadır. Fiilin asıl anlamının dışında kullanılması da, câmid fiil olarak kabul edilmesini pekiştirmektedir.

e. “سَقَطَ” kelimesi, “سَقَطَ – يَسْقُطُ – سَقُوطًا” şeklinde “düşmek, yıkılmak, devrilmek” anlamında mutasarrıf olmakta;⁶² ancak “في” ve “من” harf-i cerleri ile “سَقَطَ فِي يَدِهِ” ve “سَقَطَ مِنْ يَدِهِ” şeklinde “pişman oldu, hayret etti, zelle yaptı, hata etti” manalarında her zaman meçhul mâzî müfred müzekker sîgada gelerek câmid sayılmaktadır.⁶³ Kur'an'da da “في” harf-i cerri ile şöyle geçmektedir: “وَمَا سَقَطَ فِي أَيْدِيهِمْ (... pişman olduklarında...)”⁶⁴ Fiilin bu şekilde kullanımı, daha önce Arap-

59 İbnü'l-Kûtiyye, age, s. 65; İbnü'l-Kaṣṣâ, age, www.almeshkat.net; İbnü'l-Eşîr, age, c. 4, s. 158; İbn Manzûr, age, c. 1, s. 709-710; Suyûṭî, Hem 'u'l-hevâmi', c. 3, s. 14; el-Ġalâyîni, age, c. 1, s. 58, 59, 61; 'Ali Ridâ, age, c. 3, s. 24; el-Anṭâkî, age, c. 1, s. 171-172; Yâkût, age, s. 156-157; el-Efġâni, age, http://www.midouza.net/vb/showthread.php?t=4426.

60 İbnü'l-Eşîr, age, c. 4, s. 158; İbn Manzûr, c. 1, s. 709-710.

61 Yâkût, age, s. 160.

62 İbn Manzûr, age, c. 7, s. 316 (md. “سقط”).

63 İbnü'l-Kûtiyye, age, s. 73; İbn Manzûr, age, c. 7, s. 318; es-Suyûṭî, Hem 'u'l-hevâmi', c. 3, s. 13, 14; el-Ġalâyîni, age, c. 1, s. 57; el-Anṭâkî, age, c. 1, s. 171.

64 A'râf, 7/149. “سقط في يده” kalıbı, ilk defa Kur'an'da, hakikat olmaktan çok, elden kaçırılanlara karşı pişmanlık, şaşkınlık, acizlik ve üzüntüden kinaye olarak zikredilmiştir. Zaman zaman “وَمَا سَقَطَ فِي أَيْدِيهِمْ” şeklinde malum sîgada da kullanılabilir. Bk. es-Suyûṭî, Hem 'u'l-hevâmi', c. 3, s. 14; el-Ġalâyîni, age, c. 1, s. 57.

lardan işitilmediği söylenmektedir.⁶⁵ Kelimenin mazi fiil gibi meçhul sâgada gelmesi ve son harfinin fetha üzere mebnî olması, fiillliğini ortaya koymaktadır. Bu fiilin asıl anlamını yitirerek anlam kaymasına uğraması ve tek mâzî meçhul sîgada gelmesi, câmid fiillliğini ortaya koymaktadır.

f. İstisnâ Fiilleri

“عَدَا - عَدَاً”⁶⁶ ve “ليس - لا يكون”⁶⁷ gibi istisnâ anlamı taşıyan kelimelerin câmid fiillliği ve harfliği tartışma konusu olmuştur.

- عَدَاً - عَدَاً - عَدَاً : Öncelikli olarak “عَدَاً” kelimesinin “عَدَاً - عَدَاً - عَدَاً” şeklinde “boş olmak, bulunmamak” gibi anlamlarında mâzî, muzârî, masdarı gelerek mutasarrıf,⁶⁸ aynı şekilde “عَدَاً”nın da “عَدَاً - عَدَاً - عَدَاً” şeklinde “koşmak, uzaklaşmak, aşmak” gibi anlamlarda müteaddî mutasarrıf fiil⁶⁹ olarak kabul edildiğini söylememiz gerekir. Ancak istisnâ edatı anlamı taşımaları, tartışmalara sebep olmuştur.

Aralarında el-Ahfeş (ö.221/836) ve İbn Hişâm'ın (ö.761/1360) da olduğu bazı nahivciler, bu iki kelimeyi kendisinden sonraki ismi cer etmesi sebebiyle

65 el-Ğalâyînî, *age*, c. 1, s. 57; Yâkût, *age*, s. 168.

66 Hasan, *age*, c. 1, s. 354. “عَدَاً” kelimesi de farklılıklarıyla birlikte “عَدَاً - عَدَاً” gibi benzer tartışmalara konu olmuştur. Makalenin hacmini aşmaması için bu fiille ilgili tartışmalara yer vermedik.

67 “ليس - لا يكون” istisna edatları olduklarında da nakıs fiil olarak kabul edilmiştir. Kûfe Dil Ekolü mensuplarından İbn Keysân ise “عَدَاً القوم ليس زيداً” cümlesinde olduğu gibi istisnâ edatı olarak kabul edildiğini belirtir. “ليس” istisna edatı olduğu zaman yine nakıs fiil olarak kabul edilir; ismi, müstetir, haberi ise kendisinden sonra gelen mansub isim olur. Böyle bir durumda “لا يكون” da istisna edatı ve irabı da aynı olur. Meselâ, “عَدَاً القوم لا يكون زيداً” gibi (bk el-Enbârî, *age*, s. 213; İbn ‘Aķîl, *age*, c. 1, s. 521-522; es-Suyûfî, *Hem ‘u'l-hevâmi*’, c. 2, s. 215; Hasan, *age*, c. 2, s. 358-359; el-Ĥalvânî, *age*, s. 87). Basra Dil Ekolü mensupları ise bu görüşü kabul etmez; böyle bir durumda ismi ve haberini mahzuv kabul ederler (bk. es-Suyûfî, *Hem ‘u'l-hevâmi*’, c. 3, s. 186.) İstisna edatı olarak kullanıldığında her ikisi de câmid fiil olarak kabul edilmiştir. (es-Suyûfî, *Hem ‘u'l-hevâmi*’, c. 2, s. 214-215; Yâkût, *age*, s. 32-33). Bu durumda her iki fiilin hades manası ifade etmemesi, tek sîgada gelmesi ve asıl anlamı dışında kullanılarak sîgasının değişmemesi, bunların câmid fiil sayılmasına sebep olmuştur.

68 İbn Manzûr, *age*, c. 14, s. 237-238 (md. “عَدَاً”).

69 İbnu'l-Ķûtiyye, *age*, s. 24; İbn Manzûr, *age*, c. 15, s. 31-32 (md. “عَدَاً”); el-AnĤâķî, *age*, c. 2, s. 331, c. 3, s. 155. “عَدَاً” da bütün durumlarda “عَدَاً” gibi kabul edildiği için onunla ilgili tartışmalara yer verilmemiştir. Hakkında daha fazla bilgi için bk. İbn ‘Aķîl, *age*, c. 1, s. 524-525; İbn Hişâm, *Muġni'l-leĤib ‘an kutubi'l-e ‘ârib*, tahk. MuĤammed MuĤyiddîn ‘AdulĤamîd, Kahire 1404, s. 189; Mustafa Kurt, *Arap Dilinde Cer Harfleri*, İFAV, İstanbul 1999, s. 133-134.

istisnâ manasında harf-i cer olarak kabul etmişlerdir. Onlar harf-i cerliği için, bu kelimelere mütekellim yâ' sı eklendiğinde nûn-u vikâye bitişmemesini delil olarak ileri sürmüşlerdir.⁷⁰ Ancak bu görüş, bu edatlara nûn-u vikâye bitişebildiğini gösteren örneklerin varlığı ile reddedilmiştir. Şu şiirde "عَدَا" fiiline nûn-u vikâye bitişmiştir:

تَمَلُّ النَّدَامَى مَا عَدَابِي فَأَيُّ بِكُلِّ الَّذِي يَهْوَى نَدِيمِي مُوَلِّعٌ
*Benden başka nedimlerden usanılır. Çünkü ben
 Nediminin her isredişini yerine getiririm!*⁷¹

Bu iki fiil, kendilerinden sonraki ismi nasbettiği için müteaddî câmid fiil kabul edilir; onlara mâ'yı masdariyyenin ve nûn-u vikâyenin bitişmesi⁷² de fiilliklerini gösterir. Lebîd'in şu şiiri bunun delilidir:

أَلَا كُلُّ شَيْءٍ مَا خَلَا اللَّهَ بَاطِلٌ كُلُّ نَعِيمٍ لَا مَخَالَهَ زَائِلٌ
*Bilin ki, Allah'tan başka hiç bir şey gerçek değildir
 Her nimet de (bir gün) yok olacaktı!*⁷³

el-Cermî (ö.225/840), el-Kisâ'î (ö.189/805), Ebû 'Ali el-Fârîsî (ö.377/987), İbn Cinnû (ö.392/1002) ve İbn Ebî'r-Rebî' (ö.688/1289) bu mâ'nın zâid ve sonrasındaki kelimenin mecrûr olabileceği görüşündedirler.⁷⁴ Ancak onların bu görüşü, harf-i cerlerin öncesine zâit harf gelemeyeceği kuralına göre geçersiz kabul edilir.⁷⁵

Bu iki istisnâ edatının fiillliği ve isimliği, kendilerinden sonra gelen kelimenin mecrur ve mansub okunmasına; kendilerine bitişen fiillik alâmetlerinin bitişip bitişmemesine göre tartışma konusu olmuştur. Özellikle bunlara mâ'yı masdariyyenin bitişmiş olması fiillliğini; tek sîgada gelmesi ve anlam itibariyle

70 İbn Mâlik, *age*, c. 2, s. 225; İbn 'Aqîl, *age*, c. 1, s. 523; es-Suyûtî, *Hem 'u'l-hevâmi'*, c. 2, s. 210; Hâsan, *age*, c. 2, s. 355; Şafvet, *age*, c. 1, s. 343; Kurt, *age*, s. 118, 285. Bu istisnâ edatları, harf-i cer olarak kabul edildiklerinde istisna edatı "ي" manası taşıdıkları için müteallakı olmamaktadır. Bk. es-Suyûtî, *Hem 'u'l-hevâmi'*, c. 2, s. 210.

71 es-Suyûtî, *Hem 'u'l-hevâmi'*, c. 2, s. 213; Hâsan, *age*, c. 2, s. 356.

72 Yâkût, *age*, s. 141.

73 el-Enbârî, *age*, s. 210-212; İbn 'Aqîl, *age*, c. 1, s. 522-523; İbn Hişâm, *Muğni*, s. 178-179; *Kaṭru'n-nedâ*, s. 248, *Şerhu Şuẓûri'z-zehab*, s. 338-340; es-Suyûtî, *Hem 'u'l-hevâmi'*, c. 1, s. 19, c. 2, s. 212; Hâsan, *age*, c. 1, s. 354-355; Şafvet, *age*, c. 1, s. 344; Yâkût, *age*, s. 140. 331.

74 İbn Mâlik, *age*, c. 2, s. 229; İbn Hişâm, *Muğni*, s. 178-179, *Şerhu Şuẓûri'z-zehab*, s. 340; el-Ġalâyînî, *age*, c. 3, s. 140-141; Hâsan, *age*, c. 1, s. 356-357.

75 İbn Hişâm, *Muğni*, s. 178-179, *Şerhu Şuẓûri'z-zehab*, s. 340; el-Ġalâyînî, *age*, c. 3, s. 140-141.

istisnâ edatı “لا” ya yani harfe benzemesi de câmidliğini ortaya koymuştur.

g. Medh ve Zem Fiilleri

Arapça’da, medh ve zem ifade eden bazı üslup ve kelimeler vardır. Bunlar, başlangıçtan beri söz konusu anlamlar için kullanılmaktadır. “نعم - بئس” fiilleri, bunların en başta gelenlerindedir.⁷⁶ Aşağıda “نعم - بئس” ile birlikte mülhakları da incelenecektir.

- Genel kabul edilen görüşe göre, medh (övme) anlamına gelen “نعم” (*Ne güzel!*)⁷⁷ ve zıt anlamlı olan “بئس” (*Ne kötü!*)⁷⁸ de zem (yerme) için kullanılan câmid mâzî fiildirler.⁷⁹ Bu durumda medh ve zem fiillerini peşinden fâili⁸⁰ ve (hazfedilmediyse) mahsûsu nahsûsu gelir.⁸¹

İbn Burhân el-‘Ukberî (ö.456/1064) nahivcilerin medh ve zem fiillerinin harf olmadığı konusunda icmaları olduğunu belirtmiştir.⁸² Fakat el-Ferrâ’ ve Kûfe Dil Ekolü mensuplarından bir grup nahivci “نعم” ve “بئس” nin bazı gerekçelerden dolayı isim olduklarını ileri sürmüştür. Bu delillerin bir kısmı şöyledir:

1. Öncesine harf-i cer gelmesi. Araplar bir kişinin çocuğunun dünyaya ge-

76 Hasan, *age*, c. 3, s. 367-368.

77 Bu fiille okunuş ve kök itibarıyla çok yakınlığı olan ve “*hayat sürmek, yumuşak/taze olmak*” manasına gelen “نعم - بئس - نعمة/نعمة” fiili mutasarrıftır (bk. İbn Manzûr, *age*, c. 12, s. 579-580; Hasan, *age*, c. 3, s. 369; el-Ĥalvânî, *age*, s. 90). Medh fiili “نعم” de bu fiilden türemiştir. Bk. el-Ĥalvânî, *age*, s. 90; Yâkût, *age*, s. 98.

78 Bu fiille okunuş ve kök itibarıyla çok yakınlığı olan ve “*muhtaç olmak/yoksul olmak*” manasına gelen “نعم - بئس - نعمة/نعمة” fiili mutasarrıftır (bk. İbn Manzûr, *age*, c. 6, s. 20-21; Hasan, *age*, c. 3, s. 369). Zem fiili “بئس” de bu kökten türemiştir. Bk. el-Ĥalvânî, *age*, s. 90; Yâkût, *age*, s. 98.

79 el-Enbârî, *age*, s. 102-103; İbn Mâlik, *age*, c. 2, s. 338; es-Suyûtî, *Hem ‘u’l-hevâmi*, c. 3, s. 18; el-Aşkar, *age*, 426; el-Anîkî, *age*, c. 1, s. 171. “نعم” ve “بئس” fiilleri, ilk harflerinin kesra ikinci harflerinin sâkin ve üçüncü harflerinin fetha üzere mebnî olarak okunurlar ki, en fasihî de budur. Kur’an’da da böyle gelmiştir (bk.: نعمة: Âli İmran, 3/136, 173; Enfal, 8/40; Ra’d, 13/24 vb.; بئس: Bakara, 2/102, 126, 206; Âl-i İmran, 3/12, 151, 162 vb.) Ancak bu fiilin farklı olarak şu şekillerde okunduğu da belirtilmiştir: (1.) “نعم” ve “بئس”. (2.) “نعم” ve “بئس”. (3.) “نعم” ve “بئس”. Bk. el-Enbârî, *age*, s. 102-103; ez-Zemaşşeri, *el-Mufaşşal*, s. 350; İbn Ya’îş, *age*, c. 3, 407-410; es-Suyûtî, *Hem ‘u’l-hevâmi*, c. 3, s. 18-19; el-Ġalâyînî, *age*, c. 1, s. 76.

80 Medh ve zem fiillerinin fâilleri ile ilgili bilgi için bk. ez-Zemaşşeri, *el-Mufaşşal*, s. 313; İbn Ya’îş, *age*, c. 3, s. 411-416; İbn Mâlik, *age*, c. 2, s. 341-348; es-Suyûtî, *Hem ‘u’l-hevâmi*, c. 3, s. 19-27; el-Aşkar, *age*, 426; ‘Alî Rıdâ, *age*, c. 3, s. 83; Hasan, *age*, c. 3, s. 369-373; Yâkût, *age*, s. 102-103.

81 Mahsûs ile ilgili bilgi için bk. İbn Mâlik, *age*, c. 2, s. 348-353; es-Suyûtî, *Hem ‘u’l-hevâmi*, c. 3, s. 27-28; el-Aşkar, *age*, 426; Hasan, *age*, c. 3, s. 378-379.

82 el-‘Ukberî, *age*, s. 275.

lişi ile müjdelendiğinde söylediği “*وَاللّٰهُ مَا هَيَّ بِنَعْمٍ الْمَوْلُودَةَ تُصْرَثُهَا بُكَاءٌ وَيُرْحَمَا سَرَقَةً*” (*Allah'a yemin olsun ki, bu 'güzel bir çocuk değildir'. Yardım ağlamak ve iyiliği hırsızlık yapmaktır*)” cümlesi ve “*نعم السر على بسنّ البعير*” (*Kötü binek üzerinde yolculuk ne güzeldir*)” ifadesi delil olarak ileri sürülmüştür. Zira burada “*نعم*”nin başına bâ harf-i cerri, “*بس*”nin başına da “*على*” harf-i cerri gelmiştir.⁸³ Halbuki onların ileri sürdüğü harf-i cer, fiilin başına değil “*نعم السر على بسنّ البعير*” şeklinde takdir edilen cümlelerin başına gelmiş olup mahzûf mevsufun sıfatı durumundadır.⁸⁴

2. Arapların “*يا نعم العفندي، نعم العفندي*” (*Ey ne güzel efendi, ne güzel yardımcı!*)” ifadesinde olduğu gibi başına nida edatının gelmesi.⁸⁵ el-Enbârî (ö.577/1181) gerçekte bu cümlelerin “*يا الله نعم المولى ونعم النصير*” takdirinde ve ileri sürülen delilin geçersiz olduğunu belirtir.⁸⁶

3. Bu fiillerin geçtiği cümlede zaman zarflarının bulunması.⁸⁷

4. Tasrif edilmemeleri ve masdarlarının gelmemesi; hadese ve zamana delalet etmemeleri.⁸⁸ el-Enbârî zaman edatlarının bu fiillere birleşmemesinin sebebini, bu fiillerin medh ve zem anlamı ifade etmesi sebebiyle içinde bulunulan *şimdiki zamanı* göstermesine bağlar. Methedilen ve zemmedilen kimsenin ne geçmişteki ne de gelecekteki durumudur. Bundan dolayı da tasrif edilmemektedir.⁸⁹

5. Arapların “*نعم الرجل زيد*” ifadesinde olduğu gibi “*نعم*”nin ismi tasğîrinin yapılmış olması.⁹⁰ Bunu da sadece Kuṭrub ileri sürmektedir. el-Enbârî bu örneğin şâz olarak kabul edildiğini ve bundan başka destekleyecek delil olmadığını belirtmektedir. Ayrıca o ismi tasğîr gibi görünen “*نعم*”, fiilin bir çeşit okunuş

83 el-Enbârî, *age*, s. 97; İbn Mâlik, *age*, c. 2, 338; el-‘Ukberî, *age*, s. 276; İbn Hişâm, *Ḳaṭru'n-nedâ*, s. 27-30; es-Suyûṭî, *Hem 'u'l-hevâmi*, c. 3, s. 17-18; ‘Alî Rıdâ, *age*, c. 3, s. 88-89, 91.

84 el-Enbârî, *age*, s. 98-101.

85 el-Enbârî, *age*, s. 97; el-‘Ukberî, *age*, s. 276; es-Suyûṭî, *Hem 'u'l-hevâmi*, c. 3, s. 18.

86 el-Enbârî, *age*, s. 101.

87 el-Enbârî, *age*, s. 97-98.

88 el-Enbârî, *age*, s. 98; el-‘Ukberî, *age*, s. 276. es-Suyûṭî, Kûfe Dil Ekolü mensuplarının “*نيس - عسى*” gibi mutasarrıf olmayan ve masdarı gelmeyen, ayrıca kendilerine ref zamiri bitişen kelimeleri fiil olarak kabul ederken, bunları fiil kabul etmemekle çelişkiye düştüklerini ifade etmektedir. Bk. es-Suyûṭî, *Hem 'u'l-hevâmi*, c. 3, s. 18.

89 el-Enbârî, *age*, s. 101.

90 el-Enbârî, *age*, s. 98.

şekli olduğunu da söylemektedir.⁹¹

6. “بِن”nin haberinin başına gelebilen tekid lâminun bunlara da bitişebilmesi.⁹² İddia edildiği gibi, tekid lâminun medh ve zem fiillerinin başlarına gelmesi, isim olduklarını göstermez. Zira fiil, câmid olduğunda isme benzemekte ve ismin başına gelen tekid edatları mâzî fiilin başına da gelebilmektedir.⁹³

7. er-Ruâsî'nin naklettiği “بَيْنَ نَعْمِ الْخِصْلَةِ” cümlesinde haber olarak irablanmaları.⁹⁴ “بَيْنَ نَعْمِ الْخِصْلَةِ” örneğinde medh fiili, haberden ziyade mahzuf bir mevsufun sıfat cümlesi durumundadır. Cümlenin takdiri ise şöyledir: “بَيْنَ حِصْلَةٍ نَعْمَتِ الْخِصْلَةِ”⁹⁵

Basra Dil Ekolü mensupları ise üç gerekçeden dolayı “نعم، بئس”nin fiil olduğu görüşündedirler: Bu fiillere, “نِعْمًا رَجُلَيْنِ ، نَعِمُوا رَجُلًا” örneklerinde olduğu gibi zamirlerin isnat edilebilmesi, (ancak Kûfe Dil Ekolü mensupları bu rivayeti kıyasa muhâlif sayarlar); “نِعْمَتِ الْمَرْأَةِ ، بَسَّتِ الْحَارِيَّةُ” şeklinde olduğu gibi sâkin müenneslik tâ'sının bitişebilmesi⁹⁶ ve diğer mâzî fiillerde olduğu gibi fetha üzere mebnî olmaları (eğer mu' reb isim olsaydılar fetha üzere mebnî olmazlardı).⁹⁷ İbn Cinnî ve İbn Mâlik, “نعم” ve “بئس”nin asıllarının fiil olduğunu, mübalağa amacıyla bu sîgaya çevrildiklerini ve câmid fiil olduklarını belirtirler.⁹⁸

Bu iki fiilin câmidliği, zamana ve hadese delalet etmemeleri⁹⁹ ile birlikte asıl sîgalarından uzaklaşarak farklı sîgada kullanılmaları¹⁰⁰ yani mübalağa amacıyla bu sîgaya çevrilmesine bağlandığı anlaşılmaktadır.

- “فعل” Vezninde Medh ve Zem, Taaccüb Fiillerine Mülhak Edilen Fiiller¹⁰¹

91 el-Enbârî, *age*, s. 102-103.

92 el-‘Ukberî, *age*, s. 27276-277; es-Suyûfî, *Hem ‘u'l-hevâmi*’, c. 3, s. 18.

93 el-‘Ukberî, *age*, s. 280; es-Suyûfî, *Hem ‘u'l-hevâmi*’, c. 3, s. 18.

94 es-Suyûfî, *Hem ‘u'l-hevâmi*’, c. 3, s. 18.

95 es-Suyûfî, *Hem ‘u'l-hevâmi*’, c. 3, s. 18.

96 el-Enbârî, *age*, s. 96; el-‘Ukberî, *age*, s. 274-275; İbn Hişâm, *Kafru'n-nedâ*, s. 28, *Şerhu Şuzâri'z-zehab*, s. 27; es-Suyûfî, *Hem ‘u'l-hevâmi*’, c. 3, s. 27; Hasan, *age*, c. 1, 49, c. 3, s. 369.

97 el-Enbârî, *age*, s. 96; İbn Mâlik, *age*, c. 2, s. 338; el-‘Ukberî, *age*, s. 276; İbn Hişâm, *Kafru'n-nedâ*, s. 28.

98 İbn Cinnî, *Hfâsîs*, c. 3, s. 48; İbn Mâlik, *age*, c. 2, s. 338.

99 Yâkût, *age*, s. 99.

100 Yâkût, *age*, s. 98-99.

101 İbn Mâlik ve Suyûfî “ننر” vezninde gelen medh, zem ve taaccüb fiillerini “mülhak” olarak isimlendirmişlerdir (Bk. İbn Mâlik, *age*, c. 2, s. 353; es-Suyûfî, *Hem ‘u'l-hevâmi*’, c. 3, s. 29). Biz

Bir kısım "فَعْلٌ، فَعْلٌ" vezninde gelen sülâsî mutasarrıf fiiller, "فَعْلٌ" veznine aktarılarak medh ve zem fiillerine anlam ve irab yönüyle mülhak edilmiş;¹⁰² muzâri ve emri emri gelmediği için de câmîd fiil olarak kabul edilmiştir. Müfessir el-Ğurtûbî (ö.450/1058) bir fiilin bu vezne çevrilme şartı olarak taaccüb yapma şartlarını taşıması gerektiğini; renk, şekil ve kusur ifade eden fiillerle rubâî fiillerin bu vezne çevrilemeyeceğini belirtmiştir. Aynı şekilde "عِلْمٌ - حَيْلٌ - سَمِعٌ" fiillerinin de bu vezinde kullanılamayacağı belirtilmiştir.¹⁰³

Bu mülhak edilen fiillerin en meşhuru, "سَاءٌ" dir. "سَاءٌ" fiili "فَعْلٌ" vezninde mutasarrıf fiil iken,¹⁰⁴ "فَعْلٌ" veznine çevrilerek "بَسٌ" gibi zem fiili kabul edilir ve onun hükümlerini alır.¹⁰⁵ Benzer şekilde "حَيْدًا" da "فَعْلٌ" ye mülhak edilen bir medh fiildir. "Ne güzel!" anlamındaki "حَيْدًا" daki "حَبٌّ" nın da aslının "حَبٌّ" olduğu kabul edilir. Şöyle ki: Fiildeki birinci bâ harfinin harekesinin hâ'ya nakledilerek iki bâ harfinin birbirine idğam edildiği ve "حَبٌّ" olduğu ifade edilir. Ancak "حَبٌّ" olarak telaffuzu daha yaygındır. Bu fiilin olumsuzu "Ne kötü!" anlamında "يَحَيْدًا" dır.¹⁰⁶

İhâlid el-Ezherî (ö.348/905) ve İbn Cinnî, "فَعْلٌ - فَعْلٌ" vezninde gelen bir kısım fiillerin taaccüb yapmak amacıyla "فَعْلٌ" veznine çevrildiğini; "شَعْرٌ" fiilinin "مَا أَشْعَرَهُ" anlamına geldiğini belirtirler.¹⁰⁷

Yâkût bu iki mülhak sığa arasında fark olmadığını, mübalağa amacıyla medh ve zem ve taaccüb manasını ifade ederek kullanılabileceğini belirtir. Bu iki sığada gelen fiiller, asıl anlamlarında kullanıldığında mutasarrıf, mübalağa

de bu isimlendirmeyi tercih ettik. Zira bu fiiller, asılları itibariyle medh, zem ve taaccüb değilken bu sığaya sonradan çevrilmiştir.

102 İbn Mâlik, *age*, c. 2, s. 353; es-Suyûtî, *Hem 'u'l-hevâmi'*, c. 3, s. 29-30; el-Ğalâyînî, *age*, c. 1, s. 84-85; el-Anşâkî, *age*, c. 3, s. 11; Hasan, *age*, c. 3, s. 384-385; el-Ğalvânî, *age*, s. 91.

103 es-Suyûtî, *Hem 'u'l-hevâmi'*, c. 3, s. 29.

104 "سَاءٌ" fiili, "سَاءٌ - يَسُوءُ - سَوَاءٌ - سَوَاءٌ" şeklinde "kötü olmak, kötüleşmek, kırmak, üzmek" anlamlarında mutasarrıf fiil olarak kabul edilmiştir. Bk. İbn Manzûr, *age*, c. 4, s. 95-96; Yâkût, *age*, s. 114.

105 es-Suyûtî, *Hem 'u'l-hevâmi'*, c. 3, s. 29-30; el-Ferrâ', *age*, c. 1, s. 268; Zemaşşeri, *el-Mufaşşal*, s. 350; İbn Ya'îş, *age*, c. 3, s. 407, 410; 'Alî Rıdâ, *age*, c. 3, s. 84, 85-86; el-Anşâkî, *age*, c. 1, s. 171. "سَاءٌ" fiili Kur'an'da "سَاءَ سَبِيلًا" (... yol olarak kötüdür!) (İsra, 15/32) ayetinde olduğu gibi birçok yerde geçmektedir. Bk. es-Suyûtî, *Hem 'u'l-hevâmi'*, c. 3, s. 29-30.

106 "حَيْدًا" ve "يَحَيْدًا" hakkında daha geniş bilgi için bk.: el-Enbârî, *age*, s. 107-110; Zemaşşeri, *el-Mufaşşal*, s. 353-354; İbn Ya'îş, *age*, c. 3, s. 422-425; İbn Mâlik, *age*, c. 2, s. 355-361; es-Suyûtî, *Hem 'u'l-hevâmi'*, c. 3, s. 30-36; el-Ğalâyînî, *age*, c. 1, s. 75-76; 'Alî Rıdâ, *age*, c. 3, s. 85-91; Hasan, *age*, c. 3, s. 380; el-Ğalvânî, *age*, s. 91; el-Anşâkî, *age*, c. 1, s. 171, c. 3, 3-4.

107 İbn Cinnî, *Haşîiş*, c. 2, s. 227; Yâkût, *age*, s. 112.

amacıyla kullanılmasıyla da câmid fiil sayılırlar.

h. Taaccüb Fiilleri

Arapça'da taaccüb¹⁰⁸ manasını ifade eden kıyâsî iki sîga vardır: "ما أفعله" (birinci taaccüb fiili) ve "أفعل به" (ikinci taaccüb fiili). Bu iki sîga, genel olarak zikredilen kalıplarda câmid fiil olarak kabul edilir.¹⁰⁹

Birinci Taaccüb Fiili

Birinci taaccüb fiili, tartışma konusu olmuş, Basra Dil Ekolü mensupları fiil; Kûfe Dil Ekolü mensupları ise isim olduğunu savunmuşlardır. Çağdaş dilcilerden bu fiilin Arap diline mahsus kalıp ifadeler olduğunu ileri sürenler de olmuştur. Basra ve Kûfe Dil Ekolü nahivcileri, taaccüb fiilini isim ve fiil alâmetlerini; ayrıca anlam boyutunu da esas alarak görüşlerini savunmuşlardır.

Basra Dil Ekolü mensupları onun mâzî fiil¹¹⁰ olduğu ile ilgili üç delil ileri sürerler: "ما أحسنه" örneğinde olduğu gibi, fiilin son harekesini korumak amacıyla nûn-u vikâye bitişmesi,¹¹¹ bir fiil gibi marife veya nekre ile sıfatlanmış ismi

108 Taaccüb, "sebebi gizli olmak üzere bir şey karşısında duyulan hayret, dehşet ve infiâl" şeklinde tarif edilmektedir. Şafvet, *age*, c. 2, s. 83; Muhyiddin Tevfik İbrâhîm, "et-Ta'acüb beyne'l-Başriyyîn ve'l-Kûfiyyîn", *Mecelletu'l-âdâbi'r-râfi'dîn*, sayı: 5, <http://www.alukah.net/Articles/Article.aspx?CategoryID=78&ArticleID=378>, s. 3, 25/01/2007; Kılıç, *age*, s. 103.

109 Zemaşşeri, *el-Mufaşşal*, s. 354; İbn Ya'îş, *age*, c. 3, s. 429; es-Suyûtî, *Hem 'u'l-hevâmi'*, c. 3, s. 36; el-Ğalâyîni, *age*, c. 1, s. 63; el-Anţâkî, *age*, c. 1, s. 171; Hasan, *age*, c. 3, s. 341. Taaccüb sîgalarında kullanılacak bir fiil için şu şartlar ileri sürülmüştür: Fiilin sülâsî mücerred, malum, müsbet, tam, mutasarrif ve (أفعل، فاعل، مفعول) gibi fiiller hariç) manasında farklılık olması; renk, şekil ve kusur ifade eden kelimeler olmaması (bk. İbn Mâlik, *age*, c. 2, s. 375; el-Ğalâyîni, *age*, c. 1, s. 63; el-Anţâkî, *age*, c. 2, s. 359-361; Şafvet, *age*, c. 2, s. 86-88; Yakût, *age*, s. 130-132) Arapça'da bu iki sîgadan başka kıyâsî olmayan taaccüb kalıpları için bk.: İbn Mâlik, *age*, c. 2, s. 362; es-Suyûtî, *Hem 'u'l-hevâmi'*, c. 3, s. 42; Hasan, *age*, c. 3, s. 340-341; Şafvet, *age*, c. 2, s. 83; Yakût, *age*, s. 123-124; İbrâhîm, *age*, s. 3-4.

110 Mazi fiil olarak kabul edilen birinci taaccüb fiilinin fâili, müstetir zamir ve sonra gelen müteaccib minh mefûlü bih olur. Ancak taaccüb mâ'sı hakkında çeşitli görüşler ileri sürülmüştür. Bunlardan en dikkat çekicisi, onun istifhamiye olarak kabul edilmesidir (bk. Zemaşşeri, *el-Mufaşşal*, s. 354; İbn Ya'îş, *age*, c. 3, s. 440-441; İbn Mâlik, *age*, c. 2, s. 363-364; es-Suyûtî, *Hem 'u'l-hevâmi'*, c. 3, s. 37; Şafvet, *age*, c. 2, s. 84; Hasan, *age*, c. 3, s. 343). İbn Hişâm birinci taaccüb fiilinin "ما بحسن زيداً" şeklinde muzârisinin gelebileceğini belirtmiş, ancak Araplardan böyle bir rivayet işitilmediği için bu görüş reddedilmiştir. Bk. es-Suyûtî, *Hem 'u'l-hevâmi'*, c. 3, s. 37.

111 el-Enbârî, *age*, s. 113; el-'Ukberî, *age*, s. 286; İbn Mâlik, *age*, c. 1, s. 335, c. 2, s. 363; es-Suyûtî,

(müteaccub minhi) nasbetmesi¹¹² ve fetha üzere mebnî olması.¹¹³

Kûfe Dil Ekolü mensupları ise, birinci taaccüb fiilinin isim olduğuna dair görüşlerine üç delil ileri sürerler:¹¹⁴ Taaccüb fiilinin tasrifinin yapılamaması,¹¹⁵ ismi taşğîrinin gelmesi,¹¹⁶ "هَذَا أَقْرَمُ مِنْكَ ، أَيْعُ مِنْكَ" örneklerinde olduğu gibi ecvef fiil-

Hem 'u'l-hevâmi', c. 3, s. 36; Şafvet, *age*, c. 2, s. 84.

- 112 el-Enbârî, *age*, s. 113-114; İbrâhîm, *agm*, s. 6-7; es-Suyûfî, *Hem 'u'l-hevâmi'*, c. 3, s. 36.
- 113 el-Enbârî, *age*, s. 114; es-Suyûfî, *Hem 'u'l-hevâmi'*, c. 3, s. 36; Şafvet, *age*, c. 2, s. 84. el-Enbârî, Basra Dil Ekolü mensuplarının ilefi sürdürükleri bu görüşleri sahih olarak kabul eder. Bk. el-Enbârî, *age*, s. 115.
- 114 Kûfe Dil Ekolü mensuplarının görüşlerini genelde İbnu'l-Enbârî aktarmaktadır. Muhyiddîn Tevfîk İbrâhîm, İbnu'l-Enbârî'nin bu görüşlerini İbnu'ş-Şecerî'nin aktardığını, naklettiği söz konusu görüşlerin gerçekte Kûfe Dil Ekolü mensuplarına ait olmadığını, müteahhîrûn nahivcilere ait olabileceğini belirtmiştir. Bk. İbrâhîm, *agm*, s. 6.
- 115 el-Enbârî, *age*, s. 114; el-'Ukberî, *age*, s. 290; Şafvet, *age*, c. 2, s. 84. el-Enbârî, Kûfe Dil Ekolü mensuplarının bu görüşünün delili olmadığını ileri sürer. Çünkü aynı durumda olan "عَمِي ، عَمِي" yi fiil olarak kabul ederken, taaccüb sîgalarını fiil olarak kabul etmemektedirler (bk. el-Enbârî, *age*, s. 114; el-'Akberî, *age*, s. 291; Suyûfî *Hem 'u'l-Hevâmi'*, c. 3, s. 36). Halbuki taaccüb fiilinin tasrifinin yapılmamasının iki sebebi vardır: *Birincisi*, Araplar taaccüb manası taşıyacak bir fiil türetmedikleri için bu manayı ifade edecek değişmeyen bir sîga ortaya koymuşlar ve bu sîga fiilin asıl manasını içermemektedir. *İkincisi*, fiili muzârî hal ve istikbal içindir. Taaccüb ise hal ve geçmiş için olup gelecek için söz konusu olmaz. Halbuki muzârî hal ve istikbal içindir. Bundan dolayı taaccüb sîgasının muzârisinin gelmesi kabul edilmez. Bk. el-Enbârî, *age*, s. 115-116.
- 116 el-Enbârî, *age*, s. 114-115; el-'Ukberî, *age*, s. 289-290; es-Suyûfî, *Hem 'u'l-hevâmi'*, c. 3, 36; İbrâhîm, *agm*, s. 4-5. el-Enbârî, Kûfe Dil Ekolü mensuplarının görüşünün tutarsızlığını verdiği üç cevapla ortaya koyar: "Birincisi, burada taaccübün taşğîri lafzidir. Aslında fiilin değil mastarının taşğîri kastedilmektedir. Zira fiilin taşğîrinin yapılması mümkündür... Ancak burada mastarın taşğîrini yapmak istediklerinde fiilin taşğîrini yapmışlardır. Fiilin taşğîri mastarının yerine geçmekte ve aynı anlamı vermektedir. Gerçekte ise mastarın taşğîri yapılmaktadır" (bk. el-Enbârî, *age*, s. 116-117; el-'Ukberî, *age*, s. 290). el-Enbârî'nin bu sözleri, kanaatimizce zoraki savunma görüntüsü vermektedir. O zaman insan şu soruyu sormadan edemiyor: Madem mastarın taşğîri yapılıyor, o zaman masdar getirilse daha yerinde olmaz mıydı? Taaccüb fiili yerine mastar getirilir, taşğîri yapılır ve bu kadar zorlama tevile ihtiyaç kalmazdı. "İkincisi, taaccüb fiili değişmeyen bir sîgada geldiği için taşğîri güzel kabul edilmekte ve bu durumda isme benzemektedir... Nitekim ismi fâil de amel yönüyle fiile benzese de onu isimlikten çıkarmamaktadır. Fiil de irab yönüyle isme (ismi fâile) hamledilse de onu fiillikten çıkarmaz" (bk. el-Enbârî, *age*, s. 117). "Üçüncüsü, taaccüb fiilinin taşğîri, vezinleri aynı olması sebebiyle üstünlük ve mübalağa amaçlı kullanılan ismi tafdile hamledilerek yapılmıştır. Meselâ, "رَبُّهُ أَحْسَنُ الْقَوْمِ" cümlesinde olduğu "مَا أَحْسَنُ رَبُّهُ" cümlesi de mübalağanın en son derecesinde olan kimse için söylenmiştir..." şeklinde de söylemek mümkündür. Ayrıca taaccüb yapılma şartları ile ismi tafdilin yapılma şartlarının aynı olması, bu benzerliği ortaya koymaktadır." el-Enbârî bunu da örneklerle izah eder ve söz konusu benzerliğin de onu fiillikten dışarı çıkarmadığını belirtir (bk. el-Enbârî, *age*, s. 117-118). el-Ğalâîrî de birinci taaccüb fiilinin bazı ör-

lerin ismi tafdilinde vâv ve yâ'ların i'lâle uğramadığı gibi, aynı fiillerden taaccüb yapılırken "ما أقوم ، وأبئع" örneğinde olduğu gibi i'lâlinin yapılmaması.¹¹⁷

Kûfe Dil Ekolü mensuplarının sınırlı sayıda şâz örnekleri dikkate alarak taaccüb fiilinin isim olduğu ile ilgili iddiaları, Basra Dil Ekolü mensupları tarafından tutarlı kabul edilmemektedir. Zira bir dil kurallarının şâz örneklere dayanamayacağı bir gerçektir. Basra Dil Ekolü mensuplarının ileri sürdükleri delillerin daha akılcı olduğu görülmektedir. Ancak onların zaman zaman bazı şâz örnekleri kabul etmeyerek yaptıkları yorumların zorlama olduğu da anlaşılmaktadır.

Bütün bu görüşlerin yanında çağdaş Arap dilcilerinden el-Anşâkî, Mehdî el-MaHzûmî ve Muhyiddîn Tefîk İbrâhîm, bu fiilin Arap diline mahsus kalıp ifadeler olduğunu ileri sürmüşlerdir. Bu görüşlerini, taaccüb mâ'sını istifham edatı olarak kabul edilmesine bağlamışlardır.¹¹⁸ el-Anşâkî, Arapça'da bu fiilin aslı sîgası dışında kullanılabileceğini belirterek bu sîganın istifham manasından çıkarak taaccüb manasını ifade ettiğini söylemiştir. Ayrıca diğer dillerde de taaccüb kalıbının benzer şekilde geldiğini ve Arapça'da da aynı manaya gelmemesi için bir sebep olmadığını ileri sürmüştür.¹¹⁹ Burada el-Anşâkî'nin görüşüne haklılık payı verilebilir. Zira Arapça'daki "ما أحمل الحديقة" taaccüb ifadesinin Türkçe'mizdeki karşılığı "Ne güzel bahçe!" cümlesi olup taaccüb mâ'sına "Ne" kelimesi karşılık gelmektedir. Aslında "Ne" istifham edatı kabul edilmektedir.¹²⁰ Aynı cümle İngilizcede "What a beautiful garden"¹²¹ cümlesi olup benzer

neklerinin ismi taşıyıcı olarak gelmesini şâz olarak kabul eder ve mübalağa manasını göstermesi açısından ismi tafdile benzediği için taşıyıcının gelebileceğini belirtir. Bk. el-Galâ'yîni, *age*, c. 1, s. 72.

117 el-Enbârî, *age*, s. 115; es-Suyûfî, *Hem 'u'l-hevâmi'*, c. 3, s. 36; el-Anşâkî, *age*, c. 2, s. 365. Kûfe Dil Ekolü mensuplarının iddia ettiği gibi fiillerin ilâlinin yapılmaması konusu, Arapça'da "حرف - عوز - استحوذ - استرق - أفعل" gibi birçok fiil için de söz konusudur (bk. el-Enbârî, *age*, s. 119; el-'Ukberî, *age*, s. 290-291; es-Suyûfî, *Hem 'u'l-hevâmi'*, c. 3 s. 36). Aynı zamanda ikinci taaccüb fiili emir sîgasında gelmekte ve ecvef fiillerden ikinci taaccüb fiili yapılırken de ilâl kuralları uygulanmamaktadır. Meselâ, "أقره" gibi. Böylece ikinci taaccüb sîgası fiillikten dışarı çıkmadığına göre, birinci taaccüb de fiillikten dışarı çıkmaz. Bk. el-Enbârî, *age*, s. 119; İbn Mâlik, *age*, c. 2, s. 371; İbrâhîm, *agm*, s. 5.

118 el-Anşâkî, *age*, c. 2, s. 362 (dipnot 3); İbrâhîm, *agm*, s. 7.

119 el-Anşâkî, *age*, c. 2, s. 362, dipnot 3.

120 Türkçe'de bu kalıpta kullanılan "Ne" kelimesinin soru zarfı olduğu belirtilmiştir. Refik Halit Karay'ın şu cümlelerinde bu anlamda kullanılmıştır: "Zonguldak'tan kalkan otobüs, hesapsız virajlar aşarak hemen dğalara tırmanmağa başlıyor. Ama ne güzel dağlar..." Bk. Gencan, *age*, s. 224.

şekilde istifham edatı "What" olmaktadır. Ancak taaccüb fiili sadece taaccüb mâ'sı ve isimlerden oluşsaydı bu yorum üzerine söylenecek fazla bir söz yoktu. Arapça'da bu kalıp içerisinde (فَتَنَ) fiilin de bulunması, bu yorumu zayıflatmaktadır.

Birinci taaccüb fiilinin câmîdliğine şu sebepler gösterilebilir: Harfe benze-mesi,¹²² İbn Cinnî'nin dediği gibi mübalağa amacıyla bu kalıba çevrilmesi, bir eylemden ziyade insanın duygularını ifa etmesi ve bir unsur bitişmeden zama-na dalalet etmemesi.¹²³

İkinci Taaccüb Fiili

"أَقْبَلُ بِهِ" vezninde olan ikinci taaccüb fiiline gelince bununla ilgili dört görüş ileri sürülmüştür: Mazi manasında emir fiili, gerçek emir sîgası, isim; yukarıda çağ-daş Arap gramercilerin de dediği gibi ne fiil ne isim, taaccüb üslubu.

Sîgası açısından emir formunda olan ikinci taaccüb fiili, mübalağa amacy-la taaccüb sîgasına çevrilen mâzî manasında câmîd fiil olarak kabul edilmekte-dir.¹²⁴ Bundan dolayı talep manası ifade etmemekte yani emir fiilinin bir alâme-ti eksik kalmakta ve kendisine "يا رجالُ أحسنُ بريدُ، يا رجلانِ أحسنُ بريدُ، يا رجلُ أحسنُ بريدُ، يا هنداؤُ أحسنُ بريدُ، يا هنداؤُ أحسنُ بريدُ، يا هنداؤُ أحسنُ بريدُ، يا هنداؤُ أحسنُ بريدُ" örneklerinde olduğu gibi, ne zahir ne de müstetir olarak zamir isnad edilmekte ve ne de nûn-u vikâye bitişmektedir. Bu durumda inşâî yapı (emir sîgası), ihbârîye dönüşmektedir.¹²⁵ es-Suyûfî'nin de-

121 Konunun daha iyi anlaşılması ve karşılaştırma yapabilmek için, İngilizce örnek cümle verilmiştir.

122 Şafvet, *age*, c. 2, s. 86.

123 el-Enbârî, *age*, s. 121; es-Suyûfî, *Hem 'u'l-hevâmi'*, c. 3, s. 38; Şafvet, *age*, c. 2, s. 85; el-Galâyîni, *age*, c. 1, s. 66. Taaccüb fiili ile mâ'nın arasının açılıp açılmayacağı tartışması, zamana dalaleti bağlamında olmuştur. Zira cumhûra göre taaccüb mâ'sı ile fiilin arası "كان - بكون" ile açılabil-ceği belirtilmiştir. Ancak taaccüb mâ'sı ile fiil arasına "كان" veya geçmiş zamana dalalet eden zarf gelirse mâziye; "بكون" fiili, hal ve istikbal manası ifade eden zarf gelirse de bu manalara dalalet edebileceği belirtilmiştir (bk. es-Suyûfî, *Hem 'u'l-hevâmi'*, c. 3, s. 40-41; Yâkût, *age*, s. 129). Bu fiillerin sîgaları değişirse bile zamana dalaleti, başka fiil ve zarflarla gerçekleştiği de görülmüştür. ez-Zemaşşerî, taaccüb fiilleri mutasarrıf olamadığı için takdim, tehir ve arala-rında fasıl meydana gelemediğini belirtmiştir. Bk. ez-Zemaşşerî, *el-Mufaşşal*, s. 355; İbn Ya'îş, *age*, c. 3 s. 442-443.

124 el-Enbârî, *age*, s. 121; es-Suyûfî, *Hem 'u'l-hevâmi'*, c. 3, s. 38; Şafvet, *age*, c. 2, s. 85; el-Galâyîni, *age*, c. 1, s. 66; Yâkût, *age*, s. 126.

125 el-Enbârî, *age*, s. 122-123; el-Galâyîni, *age*, c. 1, s. 66. Aslında bu (ihbârînin inşâîye çevrilmesi), Arap kelimelerinde olan bir olgudur. O, "رحم الله" (*Allah ona rahmet etti*) ihbârî cümlesinin "*Allah ona rahmet etsin*" şeklinde inşâîye çevrilmesini örnek olarak vermektedir. Bk. el-Galâyîni, *age*,

diği gibi, böylece fiil sıdk ve kizbe ihtimali olmaktadır. Ayrıca bu fiilin talep ifade ettiği kabul edilse bile cevabına fâ'nun gelmemesi ve "أحسن بك" örneğinde olduğu gibi muhatap zamirinin bitişmesi, gerçek manada bir emir fiili olmadığını göstermektedir.¹²⁶ Zira gerçek manada fiil olsaydı bu sığada fâil müstetir muhatap zamiri olacak ve hem harf-i cerre bitişen zamir hem de müstetir zamir fâil olacaktı. Bir cümlede kki fâil olması, kural gereği mümkün görülmemektedir. Bu durumda zâid olan harf-i cerli kelime,¹²⁷ cümlede fâil olarak kabul edilmektedir.¹²⁸

ez-Zemaşşerî, el-Ferrâ', ez-Zeccâc (ö.311/923), İbn Keysân (ö.299/911) ve İbn Harûf (ö.609/1212) gibi alimler, ikinci taaccüb sığasını gerçek manada emir fiili ve müstetir "أنت" zamirini de fâil; bundan sonra gelen kelimeyi de (harf-i cer zâid olmak üzere) mef'ûl, fâil olan müstetir zamiri ise güzellikle vasıflanan her bir şahsa döndüğünü kabul etmektedirler.¹²⁹ Bütün bu görüşler, ikinci taaccüb sığasının fiilliliğini pekiştirmektedir. Ancak el-Anîkî bu izahın çok zorlama olduğunu ve böylesi bir tahlilde "ما أجل الريح" cümlesinin "أيتها الجمال - الريح" (*Ey güzellik! İlkbaharı güzelleştir*) gibi ilginç bir anlamın ortaya çıktığını belirtir.¹³⁰ Yukarıda da geçtiği gibi, o taaccüb sığalarının fiilden ziyade başlı başına bir üslup olduğu görüşündedir. es-Suyûfî, el-Enbârî'nin ikinci taaccüb kalıbının isim olduğu ile ilgili bir kanaatine yer vermiş, ancak bir delil de getirememiştir.¹³¹ Yâkût, taaccüb fiillerin câmidliğine, onların zamana delalet etmemelerini sebep olarak göstermektedir. Çünkü o, câmidliği, fiilin sığasının değişmemesine; (diğer dillerde olduğu gibi) taaccübün harf manası taşımasına bağlamaktadır.¹³²

c. 1, s. 66-67.

126 es-Suyûfî, *Hem 'u'l-hevâmi'*, c. 3, s. 38.

127 İkinci taaccüb fiilinin fâilinin başına zâid bâ harf-i cerrinin gelmesi, "كفى بالله شهيداً/ولياً" (Nisâ, 4/132, 166) ayetlerindeki "كفى" fiiline (yani fâilin başına harf-i cer gelmesine) benzetilmektedir. Bk. el-Enbârî, *age*, s. 122-123; İbn Hişâm, *Kaṭru'u'n-nedâ*, s. 323; Hasan, *age*, c. 1, s. 70.

128 es-Suyûfî, *Hem 'u'l-hevâmi'*, c. 3, s. 38.

129 Diğer bir görüşe göre, ikinci taaccüb fiilinde fâil olan müstetir zamir, taaccüb fiilinin masdarına dönmektedir. Bk. Zemaşşeri, *el-Mufaşşal*, s. 354; İbn Ya'îş, *age*, c. 3, s. 437-439; el-Galâyîni, *age*, c. 1, s. 67-68; el-Anîkî, *age*, c. 2, s. 364.)

130 es-Suyûfî, *Hem 'u'l-hevâmi'*, c. 3, s. 38; Şafvet, *age*, c. 2, s. 85; el-Anîkî, *age*, c. 2, s. 364.

131 es-Suyûfî, *Hem 'u'l-hevâmi'*, c. 3, s. 36.

132 Yâkût, *age*, s. 127-128.

2. Fiili Muzari

”يَهَيِّطُ“ *“İnlemek, bağırarak, güriültü yapmak, şamata yapmak”* manasına gelen fiilin sadece muzârisi vardır. İbnu'l-Kaţîfâ' (ö.515/1121) bu fiilin muzârisinin nakıs ”ما زال“ fiili ile birlikte *“Hala o gündün beri bağırıyor, çağırıyor”* şeklinde veya *“وما زال في هَيِّطٍ وميَاطٍ وهياطٍ”* örneğinde olduğu gibi aynı anlama gelen masdarı ile birlikte kullanıldığını belirtir.¹³³ İbn Manzûr (ö.711/1311) bu fiilin ”مهَيَّطَةٌ“ şeklinde aynı kökten gelen masdarlarını verir; mâzî ve emir sîgalarının öldüğünü de belirtir.¹³⁴ ”يَهَيِّطُ“ nun sülâsî mücerred (ikinci bab) vezninde gelmesi ve sonunun merfû olması, fiilliğinin delilidir. Bu fiilin masdarının olabileme ihtimali, fiilin mâzîsinin de olabileceğini göstermektedir. Dolayısıyla fiil ölümü, bir fiili sadece muzâri sîgada bırakarak câmîd sayılmasına sebep olmaktadır.

3. Mazi ve Muzari Fiiller

”يَتَّبِعِي“ fiili başta olmak üzere bir kısım fiillerin mâzî ve muzârisinin sadece tek sîgaları gelmiştir. es-Suyûtî, ”يَتَّبِعِي“ fiilinin sadece muzârisinin geldiği için câmîd olduğunu söylemiştir.¹³⁵ Fakat ”إِتَّبَعِي“ şeklinde mâzîsinin de geldiği belirtilmiştir.¹³⁶ ”يَتَّبِعِي“ gibi fiillerin sadece mâzî ve muzârilerinin (üçüncü tekil şahıs müzekker-müennes sîgalarının) geldikleri, dolayısıyla da câmîd fiillerden sayıldıkları söylenmektedir. Bunları da ”إِتَّبَعِي - يَتَّبِعِي“، ”إِقْتَضَى - يَقْتَضِي“، ”رَجَبٌ - يَرْجُبُ“، ”يَلْزَمُ - يَلْزَمُ“ gibi gereklilik manasına gelen fiiller ile hava durumu ve meteorolojik olayları ifade eden kullanılan ”قَامَ - يَعْصِفُ“، ”عَصَفٌ - يَعْصِفُ“، ”هَبٌ - يَهَبُ“، ”رَدٌّ - يَرُدُّ“، ”رَدٌّ - يَرُدُّ“، ”رَبْقٌ - يَرْبِقُ“، ”أَبْرَقٌ - يَأْبِرُقُ“، ”بَرَقٌ - يَبْرَقُ“، ”بَرَقٌ - يَبْرَقُ“، ”أَبْرَقٌ - يَأْبِرُقُ“، ”بَرَقٌ - يَبْرَقُ“، ”يَقُومُ - يَنْشَبُ“، ”مَطَرَ - يَمْطَرُ“ / ”أَمْطَرَ - يُمْطِرُ“، ”نَلَجَ - يَنْلَجُ“ / ”أَنْلَجَ - يَنْلَجُ“، ”خَسَفٌ - يَخْسِفُ“، ”كَسَفٌ - يَكْسِفُ“، ”يَقُومُ - يَنْشَبُ“، ”مَطَرَ - يَمْطَرُ“ / ”أَمْطَرَ - يُمْطِرُ“، ”نَلَجَ - يَنْلَجُ“ / ”أَنْلَجَ - يَنْلَجُ“، ”خَسَفٌ - يَخْسِفُ“، ”كَسَفٌ - يَكْسِفُ“، ”يَقُومُ - يَنْشَبُ“ fiiller olarak zikredilmektedirler.¹³⁷

Bu fiiller, tek şahıslı gelerek câmîd kabul edilmişlerdir. Ancak Sâ'îd el-

133 İbnu'l-Kûtiyye, *age*, s. 186; İbnu'l-Kaţîfâ', *age*, www.almeshkat.net; İbn Manzûr, *age*, c. 7, s. 424; es-Suyûtî, *Hem 'u'l-hevâmi'*, c. 3, s. 14; el-Galâyînî, *age*, c. 1, s. 55; el-Efgânî, *age*, <http://www.midouza.net/vb/showthread.php?t=4426>; Çörtü, *age*, s. 418; Kılıç, *age*, s. 102.

134 İbn Manzûr, *age*, c. 7, s. 424; el-Halvânî, *age*, s. 94; Yakût, *age*, s. 189-191.

135 Kur'an'da ”يَتَّبِعِي“ fiili, ”وما يتبعني لرحمن أن يتخذ ولدا“ (Çocuk sahibi olmak Rahman'a yakışmaz) (Meryem, 19/92) gibi ayetlerde olumsuz anlamda muzâri olarak gelmiştir. Şafvet, bu fiilin mâzî ve muzâri olarak iki formunun geldiğini ileri sürerek, yarı mutasarrif fiil olduğunu belirtmiştir. Bk. Şafvet, *age*, c. 2, s. 259.

136 es-Suyûtî, *Hem 'u'l-hevâmi'*, c. 3, s. 15-16; el-İşfehânî, *age*, s. 56; İbn Manzûr, *age*, c. 14, s. 77; Yakût, *age*, s. 175-176.

137 Çörtü, *age*, s. 42; Kılıç, *age*, s. 102.

Efgâni'nin de ifade ettiği gibi,¹³⁸ bu fiillerin mâzî ve muzârisi geldiği için yarı mutasarrıf olarak kabul edilebileceği de göz ardı edilmemelidir.

4. Emir Fiili

a. Ef'âli kulûbtan birisi olan ve emir sîgasında gelen "هَب" fiili,¹³⁹ "حَسْبِي" (farzet)" anlamına gelmekte ve "هَبْ زَيْدًا مُطْفِئًا" (*Zeyd'in gideceğini farzet*) cümlesinde olduğu gibi iki mef'ûl alan câmid fiil olarak kabul edilmektedir. Bu manada, ne mâzî ve muzârisi, ne de ismi fâil ve ismi mef'ûl gibi sîgaları kullanılmaktadır.¹⁴⁰

"هَب" in fiilliğinin delili ise şunlardır: Talep manasını ifade etmesi; kendisine "هَبْنِي" örneğinde olduğu gibi cemî vâvının ve nûn-u vikâyenin bitişi.¹⁴¹

b. "تَعَلَّمَ" fiili "öğren" anlamında mutasarrıf fiildir.¹⁴² Aynı kelime "اعلم" (bil, inan)" manasında kullanıldığında sadece emri gelir; câmid ve iki mef'ûl alan ef'âl-i kulûb fiillerinden kabul edilir. Bu manada mâzî, muzâri ve masdarı gelmemektedir.¹⁴³ Emir câmid fiil olarak delili ise Ziyâd b. Seyyâr'ın şu şiiRIDIR:

تَعَلَّمْ شِفَاءَ النَّفْسِ قَهْرَ عَدُوِّهَا فَبَالَغْ بِالطَّفْرِ فِي السَّحَابِ وَالْمَكْرِ

Bil ki insanın içinin rahatlaması, düşmanın yenilmesindedir

*(Onu yenmek için) bütün hile ve desiselere başvur!*¹⁴⁴

138 el-Efgâni, *age*, <http://www.midouza.net/vb/showthread.php?t=4426>.

139 el-Galâyini, *age*, c. 1, s. 41, 55; el-Hamlâvi, *age*, s. 85; 'Ali Rıdâ, *age*, c. 3, s. 23; el-Anîkî, *age*, c. 1, s. 171; Akdağ, Hasan, *Arap Dili Dilbilgisi*, Damla Matbaacılık, Konya 1989, s. 98; Kılıç, *age*, s. 102. "هَب" fiilinin "هَبْ" (hibe etti) nin emr-i "هَبْ" (hibe et) veya "هَب" nin emri "هَبْ" (çekin, kork, saygı duy)" olabileceği de söylenmiştir. Bk. el-Galâyini, *age*, c. 1, s. 41, 55; el-Hamlâvi, *age*, s. 85; Şafvet, *age*, c. 1, s. 215-216, c. 2, 259; 'Ali Rıdâ, *age*, c. 3, s. 23; Akdağ, *age*, s. 98; Kılıç, *age*, s. 102.

140 İbn 'Akil, *age*, c. 1, 368; İbn Manzûr, *age*, c. 15, s. 804; es-Suyûtî, *Hem 'u'l-hevâmi*, c. 1, s. 475, 479, 480; el-Anîkî, *age*, c. 2, s. 41; Hasan, *age*, c. 2, s. 8; Yâkût, *age*, s. 91, 93; el-Efgâni, *age*, <http://www.midouza.net/vb/showthread.php?t=4426>.

141 es-Suyûtî, *Hem 'u'l-hevâmi*, c. 1, s. 475, 479; Çörtü, *Sarf*, s. 420.

142 "تَعَلَّمَ" kelimesinin "öğren" anlamında mutasarrıf ve tek mef'ûl alan bir fiil olduğu ifade edilmiştir. Meselâ, "تَعَلَّمَ نَوَدَ الْأَدَبِ" (*Edebiyat sanatlarını öğren*) gibi. Bk. Hasan, *age*, c. 2, s. 6, 'dipnot 6', 18-19, 19, 'dipnot 1'.

143 İbn 'Akil, *age*, c. 1, s. 368, 357 (dipnot 1); İbn Manzûr, *age*, c. 12, s. 417-418; es-Suyûtî, *Hem 'u'l-hevâmi*, c. 1, s. 480-481; el-Hamlâvi, *age*, s. 85; 'Ali Rıdâ, *age*, c. 3, s. 23; el-Anîkî, *age*, c. 2, s. 40; Hasan, *age*, c. 2, s. 8; Yâkût, *age*, s. 91, 93; Kılıç, *age*, s. 102; el-Aşkar, *age*, s. 137; Hasan, *age*, c. 2, s. 6, dipnot 6; <http://www.mediou.org/syllabus/SFU4/Lesson7/02htm>; el-Efgâni, *age*, <http://www.midouza.net/vb/showthread.php?t=4426>, 22/07/2007.

144 İbn 'Akil, *age*, c. 1, s.357; İbn Hişâm, *Şerhu Şuzûri' z-zehab*, s. 468; es-Suyûtî, *Hem 'u'l-hevâmi*, c. 1, s. 480; el-Galâyini, *age*, c. 1, 36.

Genel olarak "هَب" ve "تَعَلَّم" için ta'lik¹⁴⁵ ve ilgânun¹⁴⁶ geçerli olmadığı da belirtilmiştir.¹⁴⁷ Bu iki fiilin câmid oluşları, şu sebeplere dayandırılabilir: Fiilin sadece emir sîgasında gelmesi; asıl anlamından kaymayla birlikte başka anlamda kullanılması; harfe benzeyerek ef'âli kulûbun ta'lik ve ilgâ gibi özelliklerini almaması.

c. كَات: İbn Fâris (ö.395/1005) ve İbn Manzûr, "كَات" kelimesinin "عاطٍ ، رامٍ" fiillerinin vezninde ve "أعظ" (*ver*) fiilinin manasında geldiğini; "قُلْ هَاتُوا بُرْهَانَكُمْ" ayetinde¹⁴⁸ de bu anlamda geçtiğini belirtmektedir.¹⁴⁹ İbn Manzûr, açıkça "كَات" fiilinin "هَاتِي - يُهَاتِي" den emir olduğunu, bu fiilin mâzî ve muzârisinin öldüğünü belirtmekte;¹⁵⁰ dolayısıyla fiil ölümü sebebiyle diğer sîgaları gelmeyerek câmid olmaktadır. İbn Hişâm ve el-Anşâkî gibi nahivciler, "كَات" nin talep manasını ifade etmesi ve muhataba yâ'sını kabul etmesi sebebiyle fiil kabul edildiğini ifade etmektedirler.¹⁵¹

el-Ferrâ' bu fiilin emir olarak tesniye sîgasının hiç duyulmadığını, (Kur'an'da geçtiği gibi) müfred ve cemi sîgasının geldiğini; mâzîsi gelmeyen bu fiilin, "أَنَا أَهَاتِيك" şeklinde muzârî sîgasında geldiği ve nehiy sîgasının olmadığını; bir şahsın bir başkasına "لَا أَهَاتِيكَ ، لَا أَهَاتِيكَ" şeklinde hitabını duyduğunu da belirtmiştir.¹⁵² Ancak genel olarak bu fiile emir sîgasında zamirler bitişebilmekte ve tasrifî şöyle yapılmaktadır: "هَاتِي يَا زَيْد ، هَاتِيَا يَا زَيْدَان ، هَاتُوا يَا قَوْم ، هَاتِي يَا هِنْد ، هَاتِيَا يَا هِنْدَان ، هَاتِيْن

145 es-Suyûfî, *Hem 'u'l-hevâmi'*, c. 1, s. 494; Hasan, *age*, c. 2, s. 37, 41. Ef'âl-i kulûb fiilleri iki mefûlünden sonra geldiğinde amel edemez ve bu duruma da *ilgâ* denir. Meselâ, "رَبُّدَا عَامٌ فَتَنَتْ" Bk. İbn Hişâm, *Ḳatru'n-nedâ*, s. 173-175.

146 Ef'âl-i kulûb fiillerinin lafzan amel edemeyip mahallen amel etmesine ta'lik denir. Ta'likin yapılabilmesi için iki mef'ûlünün başında istifham, nefiy ve tekît edatları gibi lafzan amelden düşüren âmillerin gelmesi gerekir: Meselâ, "لَقَدْ عَلِمْتُمْ مَا حَوْلَ تَطْيِفُون" (*Sen bunların konuşmadığını biliyorsunuz.*)" (Enbiyâ, 21/65) ayetinde nefiy edatı "لَمْ" ile ta'lik vardır. İbn Hişâm, *Ḳatru'n-nedâ*, s. 176.

147 es-Suyûfî, *Hem 'u'l-hevâmi'*, c. 1, s. 490; Hasan, *age*, c. 2, s. 41.

148 Neml, 27/64. "كَات" fiili Kur'an'da "هَاتُوا" şeklinde dört yerde emir fiili olarak cemi müzekker sîgada geçmektedir: Bakara, 2/111; Enbiyâ, 21/24; Kasas, 28/75.

149 İbn Fâris, *age*, s. 180; İbn Manzûr, *age*, c. 15, s. 444; el-Halvânî, *age*, s. 95-96.

150 İbn Manzûr, *age*, c. 15, s. 352; Yâkût, *age*, s. 184; el-Efğânî, *age*, <http://www.saaid.net/bookopen.php?cat=90&book=1523>.

151 İbn Hişâm, *Ḳatru'n-nedâ*, s. 31, *Şerhu Şu'ûri'z-zehb*, s. 27; el-Anşâkî, *age*, c. 3, s. 243; Hasan, *age*, c. 1, s. 64.

152 İbn Fâris, *age*, s. 180.

153 "یا هندات

ez-Zemaşşerî ve İbn Ya'îş (ö.643/1245) tarafından "حَمَلٌ" (*getir*) anlamında emir manasında isim fiili olarak da kabul edilmiştir.¹⁵⁴ Ancak bir gerekçe ileri sürülmemiş ve fiilin başındaki "ها" harfinin bu zanna götürmüş olabileceği belirtilmiştir. İbn Hişâm gibi nahivciler, isim fiili görüşünü bu fiillere zamirlerin bitişebilmesi ile reddetmişlerdir.¹⁵⁵

d. "تعال": "تعال" kelimesi, "gel" manasında emir câmid fiil olarak kabul edilmiştir. "تعال يا زيد ، تعال يا زيدان ، تعالوا يا قوم ، تعال يا هند ، تعال يا هندان ، تعالين يا هندات" örneklerinde olduğu gibi bu fiile zamirler bitişmiştir.¹⁵⁶ İbn Fâris ve İbn Manzûr "تعال" fiilinin, "تعال" fiilinin kökünden alınarak "تفاعل" babına nakledildiğini, (sonundaki illet harfinin düştüğünü) ve "تفاضل" gibi emir fiil olduğunu belirtmişlerdir.¹⁵⁷ Bu yoruma göre kelimenin salı, "yüce olmak, yükselmek, yukarı çıkmak, ulu olmak" anlamlarına gelen "تعال" fiilinden türemiştir. "تعال يا زيد ، تعال يا زيدان ، تعالوا يا قوم ، تعال يا هند ، تعالين يا هندات" gibi emir çekiminde olduğu gibi tesniye, cemi sîgalarında illet harfinin tekrar söylenmesi de, aslının "تعال" olduğunu ortaya koymuştur.¹⁵⁹ Kur'an'da da yedi kadar yerde cemi müzekker "تعالوا"¹⁶⁰ ve sadece bir yerde cemi müennes "تعالين"¹⁶¹ sîgalarında geçmiş olması da bu görüşü desteklemektedir. Ancak fiilin mâzî ve muzârîsi kullanımdan kalkmıştır. Dolayısıyla bunların câmidliği ölümü gerçekleşmiştir.¹⁶² Bu da fiilin câmidliği için bir sebep olmuştur.

Aralarında ez-Zemaşşerî'nin de bulunduğu bir grup nahivci ise "تعال"yi, isim fiili olarak kabul etmişlerdir. Ancak İbn Hişâm onun emir fiili âlâmetlerinin

153 İbn Hişâm, *Kaṭru'n-nedâ*, s. 32.

154 Zemaşşerî, *el-Mufaşşal*, s. 191, *el-Keşşâf*, Neşri edebî'l-havze, Kum, ts., c. 1, s. 178; İbn Ya'îş, *age*, c. 2, s. 172; İbn Hişâm, *Şerhu Şuzûri'z-zeheb*, s. 28; el-Anţâkî, *age*, c. 3, s. 243; el-Ĥalvânî, *age*, s. 95.

155 Yâkût, *age*, s. 185-186.

156 İbn Hişâm, *Kaṭru'n-nedâ*, s. 32; el-Anţâkî, *age*, c. 1, s. 171.)

157 İbn Fâris, *age*, s. 15; İbn Manzûr, *age*, c. 15, s. 83; Yâkût, *age*, s. 187; el-Ĥalvânî, *age*, s. 84, 97.

158 "تعال" fiili Kur'an'da ondört kadar yerde ve sadece Allah için kullanılmaktadır. Bk.: En'âm, 6/100; A'râf, 7/190; Yûnus, 10/18 vb.

159 İbn Hişâm, *Kaṭru'n-nedâ*, s. 32; İbn Manzûr, *age*, c. 15, s. 85; el-Anţâkî, *age*, c. 1, s. 171.)

160 Âl-i İmrân, 3/61, 64, 167; Nisâ, 4/61; Mâide, 5/104 vb.

161 Ahzâb, 33/28.

162 İbn Fâris, *age*, s. 151; Yâkût, *age*, s. 187-188.

den şu ikisini taşıması sebebiyle fiil olduğunu belirtmiştir: Talep manasını ifade etmesi ve muhataba yâ'sı gibi zamirlerin bitişebilmesi.¹⁶³

Belirtilen gerekçeler sebebiyle "هات" ve "تعال" kelimelerinin fiil oldukları anlaşılmıştır. Bu fiiller, mutasarrıf fiillerden türemişler, mâzî ve muzârisi kullanımdan kalkarak sadece emir sîgasında gelmişlerdir. Bundan dolayı da câmîd fiil olarak kabul edilmişlerdir. Ancak isim fiili kabul edilmesinde de fiilin iştikâk ettiği kökün hiç dikkate alınmadığı görülmüştür.

C. Nakıs ve Mukarebe Fiillerinden Camid Olanlar

1. Nakıs Fiiller

a. ليس: Câmîd fiiller içerisinde öncelikli olarak iştikâkî¹⁶⁴ ile birlikte isimlik, fiillik, harflik, istisnâ edatlığı olmak üzere en yoğun tartışma konusu olan fiillerden birisi de "ليس" dir. Yukarıda onun istisnâ edatlığını ele almıştık.

Nakıs fiil olarak genelde "ليس", "değildir" anlamına gelmekte yani mâzî fiil manasını ifade etmemektedir. Bir grup nahivci, "ليس" nin mâ gibi nefyi hal anlamında kullanıldığını belirtmektedir.¹⁶⁵ el-Anşâkî bu kelimenin başına geldiği cümlelerin, isim cümlesi hükmünde olduğunu ve zamanla bir ilgisinin bulunmadığını ifade etmektedir.¹⁶⁶ Bu durumda "ليس", yardımcı fiil olarak kabul edilebilmektedir.

163 İbn Hişâm, *Kaṭrı'n-vedâ*, s. 31; *Şerḥu Şuṣṣiri'z-zəheb*, s. 27; Hasan, *age*, c. 1, s. 64.

164 Câmîd fiil olarak kabul edilen "ليس" nin iştikâkî tartışma konusu olmuştur. Ḥalîl b. Aḥmed'e göre birleştirilmiş bir fiildir. O "ليس" nin aslının "لا ليس" olduğunu; hemze hafzedilerek ve içtimâî sâkineynden dolayı lânın elifinin de hafzedilmesiyle lâm yâ'ya birleştirilerek "ليس" haline geldiğini belirtmiştir. "ليس" kelimesi "vardır" anlamına gelmekte ve "ي" ile birleşince "ليس" "yoktur, değildir" manasını ifade etmiştir (bk. el-Yemenî, *age*, c. 3, s. 11; İbn Manzûr, *age*, c. 6, s. 211; el-Ḥalvânî, *age*, s. 86; Yâkût, *age*, s. 35, 198-199). Yâkût, Süryânîce ve İbrânîce gibi Sâmi dillerinde yaptığı araştırmada da benzer anlama gelen kelime olduğunu belirtmiştir (bk. Yâkût, *age*, s. 35-36). es-Suyûfî, cumhûra göre aslının "نيل" vezninde "ليس" olduğunu ve yâ üzerine kesra ağır geldiği için hafzedildiğini ve sükunla hafifletilerek "ليس" şeklini aldığını belirtmiştir. Eğer aslı, aynel fiilinin fethasıyla "ليس" olsaydı o zaman "باع" gibi "ليس"; aslı aynel fiilin zammesiyle "ليس" olsaydı zamirler bitiştiğinde "لئت" olması gerekirdi. Ancak Ebû Ḥayyân Araplardan "لئت" nün ve el-Ferrâ' da "لئت" nün de işitildiğini söylemişlerdir. Bk. es-Suyûfî, *Hem 'u'l-hevâmi'*, c. 1, s. 36; el-Ḥalvânî, *age*, s. 86.

165 es-Suyûfî, *Hem 'u'l-hevâmi'*, c. 1, s. 366; el-Anşâkî, *age*, c. 2, s. 13; Hasan, *age*, c. 1, s. 57. "ليس" her ne kadar mâzî fiil olarak görünse de, mâzî ve istikbal manasını cümledeki zarfa göre vermektedir. Bk. es-Suyûfî, *Hem 'u'l-hevâmi'*, c. 1, s. 366; 'Alî Rıdâ, *age*, c. 1, s. 253; Hasan, *age*, c. 1, s. 559-560; İbn 'Uşfûr, *Şerḥu Cumeli'z-Zeccâcî*, c. 3, s. 219, www.almeshkat.net, 3/5/1427.

166 el-Anşâkî, *age*, c. 2, s. 13.

Cumhûr, nakıs fiil olarak ismini nasb ve haberini ref' eden "نيس"yi, müenneslik tâ'sı ve zamirlerin kendisine isnat edilmesi sebebiyle fiil,¹⁶⁷ muzârî ve emrinin gelmemesi sebebiyle de câmid fiil kabul etmiştir.¹⁶⁸ Aksi durumda Hicaz lehçesine göre, nefiy edatı "ن" gibi harf olarak kabul edilecekti.¹⁶⁹

İbnu's-Serrâc (ö.316/928), el-Fârisî ve onun takipçisi Ebû Bekr Şukeyr'e (ö.317/929) göre "نيس", nefiy edatı "ن"ye benzemesi sebebiyle harf kabul edilmiştir.¹⁷⁰ Onların ileri sürdükleri delilleri şunlardır: Vezin itibariyle harf olan "ن"ye (orta harfinin sâkin olması); amel yönüyle nefiy edatı "ن"ya benzemesi, hal manasına gelmesi ve amelinin nefiy harfi "ن" gibi "ن" ile bozulması;¹⁷¹ harf gibi hadese delalet etmemesi (dolayısıyla masdarının olmaması) ve mutasarrıf olmaması; mâzî fiil gibi geçmiş zaman manasını taşımaması.¹⁷² İbn Keysân gibi bir kısım Kûfe Dil Ekolü mensupları, "نيس"nin, "ن" gibi atıf harfi olabileceğini de açıklamışlardır.¹⁷³

Âmil olarak gelen câmid fiillerin mamüllerinin kendilerine takdimi tartışma konusu olmuştur. Nakıs fiil olarak "نيس"nin haberinin kendisine takdimi konusunda da ihtilaf olmuştur. el-Müberred (ö.285/898), ez-Zeccâc, es-Seyrâfî (ö.385/995), el-Fârisî, Cürçânî (ö.471/1078) ve İbn Mâlik gibi nahivciler "نعم ، نيس ، عسى"de olduğu gibi "نيس"nin haberinin de kendisinden önce gelebileceğini belirtmişlerdir.¹⁷⁴ Kadîm Basra ve Kûfe Dil Ekolü mensupları "نيس"nin haberinin kendisinden önce gelebileceğini kabul etmiş; İbn Cinnî ise "نيس"nin haberinin

167 el-'Abkerî, *age*, s. 308-309; İbn Hişâm, *Şerhu Şuzûri' z-zheh*, s. 26; el-Yemenî, *age*, c. 3, s. 10; es-Suyûfî, *Hem 'u'l-hevâmi'*, c. 1, s. 366-367; Hasan, *age*, c. 1, s. 49, 559, 567.

168 el-Enbârî, *age*, s. 133; İbn Mâlik, *age*, c. 1, s. 325; İbn Manzûr *age*, c. 6, s. 211-212; es-Suyûfî, *Hem 'u'l-hevâmi'*, c. 1, s. 40, 364; el-Ğalâyînî, *age*, c. 2, s. 277.

169 el-Enbârî, *age*, s. 133; İbn Manzûr, *age*, c. 6, s. 211; el-Ğalâyînî, *age*, c. 2, s. 277. Nahivcilere göre mâ da "نيس"ye benzediği için ismini ref', haberini nasb etmektedir. Bk. el-Enbârî, *age*, s. 143.

170 İbn 'Aķil, *age*, c. 1, s. 227 (dipnot 1); el-Yemenî, *age*, c. 3, s. 10-13; İbn Hişâm, *Kafru'n-nedâ*, s. 28, *Şerhu Şuzûri' z-zheh*, s. 26; el-'Abkerî, *age*, s. 308, dipnot 1; es-Suyûfî, *Hem 'u'l-hevâmi'*, c. 1, s. 40; el-Ĥalvânî, *age*, s. 86. Yâķût, "نيس"nin nefiy edatı anlam yönüyle mâ'ya benzemesi; zamana ve hadese delaletini kaybetmesi açısından harflik yönünün ağır bastığı görüşündedir. Bk. Yâķût, *age*, s. 40.

171 İbn 'Uşfûr, *age*, c. 3, s. 219, www.almeshkat.net; İbn 'Aķil, *age*, c. 1, s. 227 (dipnot 1); el-Yemenî, *age*, c. 3, s. 10-13; es-Suyûfî, *Hem 'u'l-hevâmi'*, c. 1, s. 366-367.

172 İbn 'Aķil, *age*, c. 1, s. 227 (dipnot 1); el-Yemenî, *age*, c. 3, s. 10-13.

173 İbn Manzûr *age*, c. 6, s. 212; es-Suyûfî, *Hem 'u'l-hevâmi'*, c. 1, s. 367, c. 3, s. 185-186; el-Ĥalvânî, *age*, s. 87.

174 İbn Mâlik, *age*, c. 1, s. 330; İbn 'Aķil, *age*, c. 1, s. 240; es-Suyûfî, *Hem 'u'l-hevâmi'*, c. 1, s. 372.

isminden ve kendisinden önce gelebileceğini belirtmiştir.¹⁷⁵

Yâkût, "كيس"nin isim, fiil ve harf için yapılan bu tariflerin hiç birisine uygun düşmediğini ifade etmektedir.¹⁷⁶ Fakat onun fiil âlâmetlerini taşıdığı görülmekte ve anlamı itibariyle harfe benzemektedir. Dolayısıyla yardımcı fiil anlamı taşıması sebebiyle de câmîd fiil olduğu anlaşılmaktadır

b. كس : "Sürece, müddetçe" anlamına gelen "كس" terkihi, masdariyye ve zarfiyye olan "ك" ile mutasarraf "كس"¹⁷⁷ fiili ile birleşerek, sadece mâzîsi gelmiş ve câmîd mâzî fiil olarak kabul edilmiştir.¹⁷⁸ "كس"nin öncesine fiilin başına gelen masdar edatı "ك"nın gelmesi, onun fiilliğini kesinleştirmiş ve masdar edatı bu fiilin muzârisini engellemiştir. Bundan dolayı el-Ferrâ' ve müteahhirûn nahivcilerden İbn Mâlik "كس"nin mutasarraf fiil olmadığını kabul etmişlerdir. Ebû Hayyân (ö.745/1344) ise Basra Dil Ekolü mensuplarının bu fiilin mutasarraf olup olmadığına dair bir görüş belirtmediklerini ifade etmiştir.¹⁷⁹

eş-Şabbân (ö.1206/), nakıs fiil olarak "كس"nin masdarı olduğu görüşündedir. eş-Şabbân'ın bu görüşünden fiilin mutasarraf olduğu anlaşılacakla birlikte, o fiilin masdarıyla sarıh masdarını değil, tevili müfredini göstermektedir.¹⁸⁰

Câmîd fiillerin mamüllerinin takdim ve tehirleri tartışmalara sebep olmuştur. İbn Mu'î "كس"nin haberinin ismine tekaddüm edemeyeceğini ileri sürmüştü, ancak onun görüşünün aksine önce gelebileceği de belirtilmiştir. Fakat haberinin "كس"ye tekaddümü ittifakla kabul edilmemiştir.¹⁸¹

175 el-Enbârî, *age*, s. 140-141; İbn Cinnî, *el-Luma' fi'l- 'Arabiyye*, tahk. Hâmid el-Mu'îmin, 'Âlemu'l-kutub, Beyrut 1405/1985, s. 87-88; İbn 'Aqîl, *age*, c. 1, s. 240; es-Suyûtî, *Hem 'u'l-hevâmi* ', c. 1, s. 373.

176 Yâkût, *age*, s. 201.

177 "كس" terkihi, "كس - كس - كس" şeklinde mazi, muzârisi, masdarı ve emri olan mutasarraf fiildir. Bk. İbn Manzûr, *age*, c. 12, s. 212-213; el-Ĥalvânî, *age*, s. 90.

178 İbn 'Aqîl, *age*, c. 1, s. 231; el-Yemenî, *age*, c. 3, s. 46; İbn Mâlik, *age*, c. 1, s. 325; İbn Manzûr, *age*, c. 12, s. 212-213; es-Suyûtî, *Hem 'u'l-hevâmi* ', c. 1, s. 364-365; el-Galâyînî, *age*, c. 2, s. 279; 'Alî Rûdâ, *age*, c. 1, s. 253; el-Anşâkî, *age*, c. 2, s. 12-13; Ĥasan, *age*, c. 1, s. 567; el-Ĥalvânî, *age*, s. 90.

179 es-Suyûtî, *Hem 'u'l-hevâmi* ', c. 1, s. 364-365.

180 eş-Şabbân bu görüşü için iki delil ileri sürer: Birincisi, "كس" fiilinin başına mâ'yı masdariyye-zarfiyye bitişir. Zira bu cümle mâ'dan sonra gelen sıla cümlesi masdar teviliinde ve bu cümleyi kullananların masdar olduğunu da belirtmektedirler. İkincisi ise, "مادت حيا" ayetinin teviliini tam fiil olarak kabul edilen "كس"nin masdarı ile "مادت حيا" şeklinde tevili edilmektedir. Bu durumda nakıs fiilin de masdarı olmaktadır. Bk. İbn 'Aqîl, *age*, c. 1, s. 234 'dipnot 1'.

181 İbn Mâlik, *age*, c. 1, s. 330; İbn 'Aqîl, *age*, c. 1, s. 237-239; el-Yemenî, *age*, c. 3, s. 70.

Mâ'yı masdariyyenin "كاد"ye bitişmesi, "كاد"nin fiilliğini keskinleştirmektedir. Mâ'nun fiili bu noktada durdurması ve sonuçta muzârisinin gelememesi, câmid fiilliğine sebep olmaktadır.

2. Mukârebe Fiilleri

Mukarebe fiilleri *yakınlık* (mukarib), *ümit* (recâî) ve *başlama* (şurû'î) olmak üzere üç kısımdan oluşmaktadır. "أرشد" ve "كاد" dışında tamamı, mâzî sîgada gelerek nakıs fiiller gibi isimlerini ref', haberlerini nasbeder ve istisnâları hariç haberleri de her zaman fiili muzâri olarak gelir. İbn Yes'ûn (ö.540/1145), iki fiil dışında mukarebe fiillerinin sadece mâzîsinin gelmesini iki gerekçeye bağlar: (1) Haberlerinin fiili muzâri gelmesi sebebiyle muzâriye ihtiyaç kalmaması. (2) Bu fiillerin insanın içine önceden yerleşmiş olan bir duyguyu ifade ettiği için mâziden başkasının gelmesinin anlamsız olması.¹⁸²

a. Yakınlık Fiilleri

Bu fiiller, "كاد - كذب - أرشد"dir.¹⁸³ Yukarıda bu fiillerden "كاد، أرشد"nin yarı mutasarrıf olduğunu belirtmiştik. "كذب" ise sadece mâzî sîgası kullanılan câmid bir fiildir.¹⁸⁴

"كذب" fiili, sadece mâzîsi gelen ve çok nadir kullanılan câmid fiildir. Bu fiilin ismi fâilinin geldiğini iddia edenler olmuş, ancak bunun için delil ileri sürememişlerdir.¹⁸⁵ Yâkût'a göre bu fiil aslında "*yakın olmak, yaklaşmak*" anlamındaki "كذب" fiilinden alınmıştır. Fiilin ilk harfi kâf ile kef'in mahrecinin aynı olması sebebiyle kâf kef'e dönüşmüştür.¹⁸⁶ Dolayısıyla fiilin başka sîgadan alınmış olması yani fiilin sîgasının değişmesi câmidliğine sebep olmuştur. Onun mâzî fiil gibi üç harfli ve son harfinin fetha üzere mebnû olması, fiilliğini ispat etmiştir.

182 es-Suyûfî, *Hem 'u'l-hevâni*, c. 1, s. 413.

183 Suyûfî başlama fiillerden "كذب" ile birlikte "أرشد - أرش" fiillerini de mukarib fiillerden sayar. Bk. İbn Mâlik, *age*, c. 1, s. 375; es-Suyûfî, *Hem 'u'l-hevâni*, c. 1, s. 409.

184 es-Suyûfî, *Hem 'u'l-hevâni*, c. 1, s. 413; el-Aşkar, *age*, s. 173; 'Alî Rıdâ, *age*, c. 1, s. 272. "كذب" fiilinin kasrası ve fethası ile okunabileceği, fakat fetha ile okumanın daha fasih olduğu ifade edilmiştir. Bk. es-Suyûfî, *Hem 'u'l-hevâni*, c. 1, s. 410.

185 es-Suyûfî, *Hem 'u'l-hevâni*, c. 1, s. 413, 415. "كذب" fiilinin "كذب - كذب - كذب" şeklinde "üzmek, yakın olmak, tasalanmak" anlamlarında tam mutasarrıf bir fiil olarak kullanımı da vardır. Bk. İbn Manzûr, *age*, c. 1, s. 711-715; el-Ĥalvânî, *age*, s. 89; Yâkût, *age*, s. 56.

186 Yâkût, *age*, s. 57.

de harf.¹⁹⁵ Yâkût bu ihtilafın kaynağını, fiilin aslının kesin olarak bilinmemesi-ne bağlar.¹⁹⁶ Genel olarak bu konuda iki görüş vardır:

1. Cumhura (Basra Dil Ekolü mensupları ve müteahhirûn nahivcilere) göre “عَسَى” amelde, “كان” gibi ismini ref, haberini nasbeden nakıs fiiller grubuna giren yakınlık fiillerinden câmid fiil-i mâzîdir.¹⁹⁷ Bunun delili ise, Kur’an’da “فَبَلَّغْ نَفْلَ الْغَلِيظِ”¹⁹⁸ vb. ayetlerde olduğu gibi kendisine müteahhrik tâ, tesniye elifi ve cemi vâvî gibi zamirlerin ve “عَسَتِ الْمَرْءُ” örneğinde olduğu gibi sâkin müenneslik tâ’sının bitiştir.¹⁹⁹

2. İbnu’s-Serrâc ve Şa’leb (ö.338/949) gibi Kûfe Dil Ekolü mensuplarının cumhuruna göre harftir. Delilleri ise şunlardır: “لَمَلٌ” gibi teraccî manası taşıması²⁰⁰ (özellikle Sîbeveyh’e göre nasb zamiri bitiştirinde),²⁰¹ başına masdar edatı

195 el-Anşâkî, *age*, c. 2, s. 21 (dipnot 1), c. 3, s. 156. “عَسَى”nın tam fiil olup olmadığı konusunda nahivciler arasında ihtilaf vardır. Mukârebe fiillerinden “عَسَى” ile birlikte diğer câmid fiil “أَخْلَقَ” ve yarı mutasarrif fiil “أَرَادَ”den sonra fâil olmak üzere başında “أَنْ” bulunan fiili muzâri gelmesi durumunda bu fiillerin tam fiil oldukları ileri sürülür. Meselâ, “عَسَى أَنْ تَمُوتَ ، أَوْ تَحْلُقَ ، أَوْ تَسَافِرَ ، أَوْ تَكُونَ أَنْ تَرَحَلَ” gibi. Ancak bunların tam fiil olabilmesi için kendilerinden önce isnad edilebilecek bir isim gelmemiş olması gerektiği belirtilir. Bk. İbn Hişâm, *Muğni*, s. 201, 727; *Kaşru’-n-nedâ*, s. 28; el-Ğalâyîni, *age*, c. 2, s. 294-295; Hasan, *age*, c. 1, s. 623; el-Anşâkî, *age*, c. 2, s. 21.

196 Yâkût, *age*, s. 80.

197 İbnu’l-Kûtiyye, *age*, s. 195; el-Yemenî, *age*, c. 3, s. 341; İbnu’l-Kaţî‘, *Tehzîbu Kitâbi’l-ef’âl*, www.almeshkat.net, 21/07/2007; es-Suyûfi, *Hem ‘u’l-hevâmi*’, c. 1, s. 414-415; İbn ‘Aķil, *age*, c. 1, s. 276-277; el-Anşâkî, *age*, c. 1, s. 171, c. 3, s. 156-157; Hasan, *age*, c. 1, s. 622. İbnu’l-Arâbî “عَسَى”nın “عَسَى” şeklinde sinin kesrası ile okunabileceğini söyler. Ancak ref zahirine bitiştirinde “عَسَيْتَ” şeklinde sinin fethalı okunması daha fasih olduğu ve “عَسَى” şeklinde nasb zahirine bitiştirinde ise sadece fethalı okunabileceği bildirilmiştir. Abdulkâhir el-Cürçânî de “عَسَى”nın ismi fâil ve muzâri fiilinin olduğu görüşündedir (bk. İbn ‘Aķil, *age*, c. 1, s. 294; es-Suyûfi, *Hem ‘u’l-hevâmi*’, c. 1, s. 414-415). Bu anlayışa göre “عَسَى” mutasarrif fiil olmaktadır. Halbuki el-Ferrâ’ “عَسَى” fiilinin “بَعَسَى” şeklinde muzârisinin gelmeyeceğini belirtir. Bk. el-Ferrâ’, *age*, c. 2, s. 142.

198 “... ümit ettiniz mi? ...” Bakara, 2/246; Muhammed, 47/22.

199 el-Enbârî, *age*, s. 126; İbn Hişâm, *Muğni*, s. 201, 203, *Kaşru’-n-nedâ*, s. 28; el-Yemenî, *age*, c. 3, s. 341; el-Ğalâyîni, *age*, c. 3, s. 294-295; Hasan, *age*, c. 1, s. 49; el-Ĥalvânî, *age*, s. 88.

200 İbn ‘Aķil, *age*, c. 1, s. 276 (dipnot 2); İbn Hişâm, *Muğni*, s. 201, 203, *Kaşru’-n-nedâ*, s. 28; el-Yemenî, *age*, c. 3, s. 341; es-Suyûfi, *Hem ‘u’l-hevâmi*’, c. 1, s. 40; el-Ğalâyîni, *age*, c. 2, s. 295, c. 3, s. 294-295; el-Ĥalvânî, *age*, s. 87. “لَمَلٌ” de “لَمَلٌ أَنْ تَحْتَدَّ” cümlesinde olduğu gibi “عَسَى” manasını ifade ederek onun gibi amel edebileceğini belirtilmiştir. Bk. el-Ğalâyîni, *age*, c. 2, s. 304.

201 İbn ‘Aķil, *age*, c. 1, s. 277; Yâkût, *age*, s. 80-81. Kûfe Dil Ekolü mensuplarının bu görüşü, aynı şekilde nefiy harfî manası taşıyan “لَيْسَ”nin fiil kabul edilmesiyle reddedilmiştir. Bk. el-Yemenî, *age*, c. 3, s. 341.

“an”nin gelememesi²⁰² ve harf gibi mutasarrıf olamaması.²⁰³ Buna karşın Sîbeveyh ve es-Seyrâfi, “عی”ya nasb zamiri bitiştiğinde “لعل”ye hamlederek ismini nasb, haberini ref‘ eden harf olduğu görüşündedirler. Sîbeveyh’e göre bunun delili ise Saḥr b. Ca‘ d el- Ḥudârî’nin şiiRIDIR:

عَسَاهَا نَارُ كَأْسٍ وَعَلَيْهَا تَشْكِي فَايِي نَحْوَهَا فَأَعْرُدَهَا

Belkî o (yanan ateş sevgilisi) Ke‘ s’in ateşi, belkî de

Şikâyetini arz ediyor, ona doğru gideyim de ziyaret edeyim²⁰⁴

Ancak el-Aḥfeş ve İbn Mâlik nasb zamirinin ref‘ zamiri yerine geçerek ref‘ mahallinde ve haberinin ise mansub olduğu görüşündedir.²⁰⁵

“عی” fiili asıl anlamından uzaklaşıp yakınlık manası ile birlikte anlam kaymasına giderek sadece mâzî müfred sîgada gelmesi,²⁰⁶ harfe benzemesi; “ليس” gibi cümleye *defective verbs (nakıs)* ve *yardımcı fiil anlamı* katması ile câmîd fiil olmuştur.

- “حزى”: İbn Mâlik, İbn Hişâm, İbn Ṭarfî (ö.400/1009) ve es-Seraḫusî “حزى”yı²⁰⁷ ümit ve câmîd fiillerden sayar; bütün durumlarda “احلوك” gibi kabul edilir. el-A‘şâ’nın şu şiiRI delil olarak ileri sürülür: “فَحَزَى أَنْ يَكُونَ ذَاكَ وَكَانَا”²⁰⁸ Bu kelimenin fiil gibi üç harfli ve son harfinin mebnî olması, fiilliğini ortaya koymak-

202 Kûfe Dil Ekolü mensuplarının bu görüşü de, “عی”nin mutasarrıf olamadığı için başına masdarının gelememesi ve istikbal manasını ifade etmesiyle reddedilmiştir (bk. el-Ferrâ’, *age*, c. 1, s. 24). Zira masdar edatı da istikbal manası vermektedir. Bk. el-Yemenî, *age*, c. 3, s. 341-342.

203 Bu görüş de bu fiilin ümit (recâi) yani inşa için kullanılması ve inşaının ise mutasarrıf olarak gelmesinin mümkün olamaması ile reddedilmiştir (bk. el-Yemenî, *age*, c. 3, s. 341-342). el-Anṭâkî bütün bu görüşlerden hareket ederek “حزى”nin yakınlık, tam fiil ve “لعل” gibi harf olarak irabî ile ilgili on üç kadar farklı görüşü derlemiştir. Bk. el-Anṭâkî, *age*, c. 3, s. 157-160.

204 İbn Hişâm, *Muğnî*, s. 204; İmîl Bedî’ Ya‘ kûb, *el-Mu‘cemu’l-mufaşşal fi şevâhidi’l-luġati’l-‘Arabiyye, Dâru’l-kutubi’l-‘ilmiyye*, Beyrut 1417/1996, c. 2, s. 286.

205 es-Suyûtî, *Hem ‘u’l-hevâmi*, c. 1, s. 423; el-Anṭâkî, *age*, c. 3, s. 159.

206 Yâkût, *age*, 76-77.

207 “حزى” fiili, “حزى – يحزى – حزينا” şeklinde “eksilmek, azalmak, kızmak, öfkelenmek” anlamları taşıdığı için mutasarrıf fiil kabul edilmiştir. Bk. İbn Manzûr, *age*, c. 14, s. 172.

208 İbnü’l-Ḳûtiyye, *age*, s. 213; İbn Manzûr, *age*, c. 14, s. 174; es-Suyûtî, *Hem ‘u’l-hevâmi*, c. 1, s. 409; Ḥasan, *age*, c. 1, s. 622; Yâkût, *age*, 86. Ebû Ḥayyân “حزى”nin tenvinli bir isim olduğu görüşünü nakleler. Hâlbuki bu durumda fiil olmadığı, “حزى” şeklinde müfredi, ayrıca tesniyesi, cemisi gelen ve “حزى – حزين – حزين – حزين (layıktır, hak sahibi, uygun, münasip)” manasına gelen isim olduğu belirtilir (bk. es-Suyûtî, *Hem ‘u’l-hevâmi*, c. 1, s. 412; Ḥasan, *age*, c. 1, s. 629; Yâkût, *age*, 86). Ancak Yâkût “حزى” fiilinin mutasarrıf olmayan bu isimden türediği görüşündedir. Bk. Yâkût, *age*, 87.

tadır.

- "إِخْلَوْنِ": "إِنْعَوْنِ" vezninde gelen "إِخْلَوْنِ" kelimesi, sadece mâzîsi gelen câmid bir fiildir.²⁰⁹ Bu kelimenin aslının "elbise yıpranmak, eskimek" manasına gelen "خَلَقَ" veya "أَخْلَقَ" fiilinden türediği aktarılır. Ümit fiili olmasına sadece "إِخْلَوْنِ" (Gökten yağmur yağması umulur) cümlesi örnek olarak gösterilir. Dolayısıyla bu manada çok nadir bir kullanımı vardır.²¹⁰ Bu kelimenin fiil vezninde gelmesi ve mebrû olması, filliğini ispat etmektedir.

Genel olarak yakınlık fiillerinin câmidlikleri için şu sebepleri sıralayabiliriz: Sadece mâzî sîgada gelmeleri; İbn Mâlik'in dediği gibi mamüllerinin kendilerine tekaddüm edemediği için²¹¹ harfe benzemesi; asıl anlamlarının dışına çıkarak yakınlık, ümit ve başlama anlamlarında kullanılmasıyla yani İbn 'Uşfûr'un da belirttiği gibi insanın içine önceden yerleşmiş olan bir duyguyu ifade etmesiyle de *defective verbs* (nakıs) ve *yardımcı fiil* anlamı katması.

Sonuç

Câmid fiiller, öteden beri dilciler arasında tartışma konusu olmuştur. Öncelikli olarak bu fiiller için hangi terimin kullanılıp kullanılmayacağı üzerinde durulmuş, "câmid" ve "ğayri mutasarrıf" ifadeleri kabul görmüştür. Diğer taraftan bu kelimelerle ilgili olarak fiil, isim, isim fiili ve harf yönü üzerinde farklı görüşler ileri sürülmüştür.

Câmid fiiller, mâzî, muzâri ve emir olarak tam, nakıs ve mukarebe fiillerinden oluşmuştur. Bunların alametleri, mâzî fiil için genelde (taaccüb fiilleri ve bir kısım mukarebe fiilleri hariç) üç harfli gelmesi, mebrû olmaları, sâkin müenneslik tâ'sırının ve zamirlerin bitişmesi; "ما دام" ve "عدا - خلا" fiilleri için farklı olarak başlarına mâ'yı masdariyenin gelmesi; bir tane olan muzâri fiilin hal manası taşınması; emir fiilleri için de talep manası ile birlikte zamirlerin bitişmesi olarak tespit edilmiştir.

Fiilliği ve isimliği tartışma konusu olan fiillerden isimliği için daha çok, "مَدَّ" kelimesinde olduğu gibi başka kelimeye (حَسِبَ) benzetilmesi başlıca etken olmuştur. Kûfe Dil Ekolü mensupları, medh ve zem ve taaccüb fiillerinin isimliği için başlarına harf-i cer gelmesini, ismi taşığırının yapılması gibi alametleri

209 es-Suyûfî, *Hem 'u'l-hevâmi'*, c. 1, s. 409; Hasan, *age*, c. 1, s. 622; Yakût, *age*, s. 83.

210 İbn Manzûr, *age*, c. 10, s. 90; es-Suyûfî, *Hem 'u'l-hevâmi'*, c. 1, s. 411; Yakût, *age*, s. 83, 85.

211 es-Suyûfî, *Hem 'u'l-hevâmi'*, c. 1, s. 420.

taşımalarını ileri sürmüşlerdir. Ashında onların gösterdikleri örneklerin sınırlı ya da şâz olduğu görülmüştür. İsim kabul edilmesinde de, bu sîgaların fiil anlamı taşıması ve söz konusu fiillerin zamana ve hadese delalet etmemesi etkili olmuştur. Bu da fiillerin câmîdliği için bir sebep olmuştur.

Bu fiillerin harf olarak kabul edilmelerinde, harf manası ve özellikleri taşımaları etkili olmuştur. Bundan dolayı, zamana ve hadese delaleti söz konusu olmamıştır. Mukarebe fiillerinden ümit fiilleri, özellikle "عسى", fiile benzeyen harflerden "لعل"; "قَلْ" ve "ليس" nefiy edatı "ما"; "خَلَا"; "عَدَا" da "إِلَّا" istisnâ edatı gibi kabul edilmişlerdir. Ancak bu fiiller, zahiren mâzî fiil alametlerini taşımaları sebebiyle câmîd fiil olarak kabul edilmişlerdir. Harfe benzerlik bağlamında bu fiiller, taşıdıkları anlamlarla İngilizce'deki yardımcı fiillere (helping verb) ve "can, could, shall, should" vb. "defective verbs" (nakıs fiiller, çekimi yapılamayan fiiller) yani *modallara* benzediği görülmüştür. Bu da söz konusu fiillerin câmîdliği için bir sebep olmuştur. Bütün bu kelimelerin fiil, işim, isim fiili ve harf oldukları şeklinde tartışılmalarının câmîdlikle ne derece ilgili olduğu açıkça ortaya çıkmıştır.

Yukarıda zikredilenler dışında câmîdlik sebepleri de tespit edilmiştir. Bu câmîdlik sebeplerinden birisi de fiil ölümüdür. Genelde fiillerin iştikâk sistemine uyarak mâzî, muzârî ve emirleri gelmiş, ancak bir kısım fiillerin bazı formları ölererek sadece mâzî, muzârî veya emir sîgaları kalmıştır. Böylece fiil ölümü, câmîdlik sebebi olmuştur. Bu fiillere "ليس", "مادم", "كَرَبَ", "عسى", "هات", "نقال" ve "نَهَيْطُ" örnek olarak verilmiştir.

İbn Cinnî'nin de belirttiği gibi, Arap dilinde mübalağa manası kastedildiğinde, fiilin sîgasında durağanlık olmuştur. Bundan dolayı "نعم - بئس", "قُلْ" veznine çevrilen sülâsî; ayrıca "خَدَّ" gibi fiiller de câmîd fiil olarak kabul edilmiştir. Burada câmîdlik sebebi olarak, fiilin aslî sîgasından çıkıp başka bir anlam kazanması yani tek sîgada gelerek anlam kaymasına uğramış ve birçok câmîd fiil için de bu durumun geçerli olduğu anlaşılmıştır. Aynı şekilde "*mukaddestir, münezzehdir, yücedir*" anlamına gelen tek şahıslı "نَبَارَكُ" fiili de, sadece Allah için tenzih amacıyla kullanılması sebebiyle câmîd fiil sayılmıştır.

Burada sadece kaynaklarda geçen câmîd fiiller değerlendirmeye alınmış ve diğer fiillerden câmîd sayılabilecekler, araştırmanın dışında tutulmuş, incelenmemiştir. Bu konu ile ilgili birçok bilgiden sarfı nazar edilmiştir. Bundan dolayı biz, konunun kitap olarak hazırlanmasının isabetli olacağı kanaatindeyiz.

Kaynakça

- ‘Abbâs Hasan, *en-Naḥṣu’l-vâfi*, Dâru’l-me‘ârif, Kahire 1991-1992.
- ‘Abdurrezzâk b. Ferrâc es-Sâ‘idî, “Mevtu’l-elfâz”, www.iu.edu.sa/Magazine/107/8/9/10/11.htm, 15/09/2001
- Ahmed b. Muhammed el-Ḥamlâvî, *Şezze’l-‘arf fi femmi’ ş-şarf*, Dâru’l-keyân, Riyad, ts.
- Ahmed Suleymân Yâkût, *el-Ef‘âlû gayru’l-mutaşarriife ve şibhu’l- mutaşarriife*, Dâru’l-ma‘rifeti’l-câmiyye, İskenderiye 1989.
- Ahmed Zekî Şafvet, *el-Kâmil fi kavâ‘idi’l-‘Arabiyye naḥvihâ ve şarfihâ*, Şerike mektebe ve matba‘a Muştafâ el-bâbî el-Ḥalebî, Mısır 1393/1963.
- ‘Ali Rıdâ, el-Merc‘ fi’l-luğati’l-‘Arabiyye naḥvihâ ve şarfihâ, Dâru’l-fikr, yy., ts.
- Antuvân ed-Daḥdâh, *Mu‘cemu kavâ‘idi’l-luğati’l-‘Arabiyye*, Mektebetu Lubnân, Beyrut 1989.
- el-Batalyevsî, Ebû Muhammed, *Kitâbu’l-ḥünel fi işlâhü’l-ḥalel min Kitâbi’l-Cumel*, tahk. Sâ‘id Abdülkerîm Su‘ûdî, yy., ts.
- <http://www.bilgicik.com/tag/Anlam-kaymasi/>, 12 Aralık 2007.
- Ebu’l-Beḳâ el-‘Ukberî, *el-Tebyîn ‘an mezhâibi’n-naḥviyyîn el-Başriyyîn ve’l-Kâfiyyîn*, thk. ‘Abdufrahmân b. Süleymân el-‘Useymin, Mektebetü’l-‘abikân, Beyrut 1986.
- Ebû Bişr b. ‘Uşmân Sibeveyh, *el-Kitâb*, thk. ‘Abduselâm M. Hârûn, Dâru’l-kutubi’l-‘ilmiyye, Beyrut, 1407/1987.
- Ebu’l-Kasım el-Ḥuseyn b. Muhammed er-Râğıb el-İşfehânî, *Mufredatu elfâzi’l-Ḳur‘ân*, neşr. Muhammed Seyyid Geylânî, yy., ts.
- Ebû Naşr İsmâ‘îl b. Hammâd el-Cevherî, *eş-Şihâh tâcu’l-luğa ve şihâhu’l-‘Arabiyye*, tahk. Ahmed ‘Abdulğafûr ‘Aḥḫâr, Dâru’l-‘ilm, Beyrut 1404/1984.
- Emrullah İşler, “Arapça ve Türkçede Zamanlar – Karşıtsal Çözümleme-”, *Nüsha*, Ankara Kış-2003, sy. 8, s. 55-68.
- H. İbrahim Delice, “Yüklem Olarak Türkçede Fiil”, *C.Ü. Sosyal Bilimler Dergisi*, Sivas Aralık-2002, c. 26, sy. 2, s. 192-193.
- Hasan Akdağ, *Arap Dili Dilbilgisi*, Damla Matb., Konya 1989.
- Hulusi Kılıç, *Arapça Dilbilgisi Sarf*, Rağbet Yay., İstanbul 2005.
- İbn ‘Aḳîl, *Şerḫu İbn ‘Aḳîl*, Matba‘a tu’s-sa‘âde, Mısır 1378/1958.
- İbn Cinnî, *el-Luma‘ fi’l-‘Arabiyye*, thk. Ḥâmid el-Mu‘min, ‘Âlemu’l-kutub, Beyrut 1405/1985.
- , *el-Ḥaḫâiş*, tahk. Muhammed ‘Ali en-Neccâr. Dâru’l-kutub, Mısır 1446/1986.
- İbnu’l-Eşîr, *en-Nihâye fi ğaribi’l-ḥadîş*, Muessesetu maḫbû‘î âti ismâ‘îliyyân, Kum, ts.
- İbn Fâris, *eş-Şâhîbî fi fıkhi’l-luğa’l-‘Arabiyye*, tahk. ‘Ömer Fârûḳ eṭ-Ṭabbâ‘, Mektebetu’l-me‘ârif, Beyrut, 1414/1993.
- İbn Hişâm, *Şerḫu Şuzûr’z-zehb*, ed-Dâru’l-mutteḫide, Dimeşk 1994.
- , *Muğni’l-lebîb an kutubi’l-e‘ârib*, thk. Muhammed Muhyiddîn ‘Adulḫamîd, Kahire 1404.
- , *Ḳatru’n-nedâ ve bellu’ş-şadâ*, Dersaadet, İstanbul, ts.
- İbnu Kaṫṫâ‘, *Kitâbi’l-Ef‘âl*, www.almeshkat.net, 21/07/2007.
- İbnu’l-Ḳûtiyye, *Kitâbu’l-Ef‘âl*, tahk. Ali Fûde, Kahire 1993.
- İbn Manzûr, *Lisânu’l-‘Arab*, Dâru şadir, Beyrut 1414/1994.
- İbn Sîde, *el-Muḫaşşas*, Dâru’l-kutubi’l-‘ilmiyye, Beyrut, ts.
- İbn ‘Uşfûr, *Şerḫu Cumeli’z-Zeccâcî*, www.almeshkat.net, 3/5/1427.
- İbn Ya‘îş, *Şerḫu’l-Mufaşşal*, ‘Âlemu’l-kutub, Beyrut, ts.
- İmîl Bedî‘ Ya‘kûb, *el-Mu‘cemu’l-mufaşşal fi şevâhidi’l-luğati’l-‘Arabiyye*, Dâru’l-kutubi’l-‘ilmiyye, Beyrut 1417/1996
- Kemâluddîn Ebu’l-Berekât el-Enbârî, *Esrârü’l-‘Arabiyye*, Dâru’l-ufuḳi’l-Arabiyye, yy., ts.
- Mehmet Ali Şimşek, *Arap Dilinde Kelime Grupları ve Cümle Öğeleri*, Vizyon Matb., Sivas 2006.

- Muhammed Hıyruddîn el-Halvânî, *el-Vâdih fi 'ilmi's-sarf*, Dâru'l-Me'mûn li't-turâş, Beyrut 1407-1987.
- Muhammed Keşşâş, *el-Fîzyâ' ve aḥkâmü'l-luğa el-'Arabiyye*, <http://www.arabization.org.ma/downloads/majalla/47/docs/245.doc>, 02/06/2007.
- Muhammed Süleymân el-Aşkar, *Muce'mu 'ulûmi'l-luğa'l-'Arabiyye*, Muessetu'r-risâle, Beyrut 1422/2001.
- M. Meral Çörtü, *Arapça Dilbilgisi: Sarf*, İFAV, İstanbul 1995.
- Muhyiddîn Tefvîk İbrâhîm, "et-Ta' accüb beyne'l-Başriyyîn ve'l-Kûfiyyîn", *Mecelletu'l-âdâbi'r-râfidîn*, sy. 5, <http://www.alukah.net/Articles/Article.aspx?CategoryID=78&ArticleID=378>, 25/01/2007.
- Mustafa Kurt, *Arap Dilinde Cer Harfleri*, İFAV, İstanbul 1999.
- Sa'îd el-Efğânî, *el-Mücezz fi kavâidi'l-luğati'l-'Arabiyye*, <http://www.midouza.net/vb/showthread.php?t=4426>, 22/07/2007.
- Selim en-Naîmî, "Arapçada İsim Fiiller", çev.: Ali Yılmaz, *CÜİFD*, Sivas 2001, c. V/1, sy. 1, s. 379-391.
- Soner Gündüzöz, "Klasik ve Modern Arapçanın Tarihsel ve Filolojik Sınırları", *Nüşa*, Ankara Kış-2003, sayı: 8, ss. 69-90.
- es-Suyûfî, *Hem 'u'l-hevâmi' fi Şerhi Cem 'i'l-cevâmi'*, tahk. Aḥmed Şemsuddîn, Beyrut 1998-1418.
- , *el-Eşbâh ve'n-naẓîr*, Dâru'l-kitâbi'l-'Arabî, Beyrut 1414/1993.
- eş-Şeyḫ Muştafâ, el-Ġalâyeynî Câmî 'u'd-âurûsi'l-'Arabiyye, el-Mektebetu'l-aşriyye, Beyrut 1402/1982.
- Tahir Necat Gencan, *Dilbilgisi*, Kanaat Yay., İstanbul 1978.
- Takiyyuddîn Ebu'l-Hıyâr en-Nahvî el-Yemenî, *el-Muğni fi'n-naḥv*, Dâru's-suûni's-şakâfeti'l-'âmme, Bağdad 1999.
- Temnâm Hâssan, *el-Luğatu'l-'Arabiyye ma 'nâhâ ve mebnâhâ*, ed-Dâru'l-beydâ', yy., ts.
- Yahyâ b. Ziyâd el-Ferrâ', *Me'âni'l-Ḳur'ân*, thk. Aḥmed Yûsuf Necâtî- Muḥammed 'Alî Neccâr, Dâru's-surûr, Beyrut, ts.
- Yakup Civelek, "Arap Dilinde Naht", *Nüşa*, sy. 10, Ankara Yaz-2003, s. 97-118.
- Zemaḥşerî, *el-Keşşâf*, Neşri edebi'l-ḥavze, Kum, ts.
- , *el-Mufaşşal fi şinâ'ati'l-i'râb*, tahk.: İmîl Bedî' Ya'kûb, Dâru'l-kutubi'l-'İlmiyye, Beyrut, 1999/1420.
- http://www.mediou.org/syllabus/SFU4/Lesson7/02_.htm, Kahire 1984.